

Sahâbeyle İlişkilendirilen Âyetlerin Şîî Tefsirindeki Ahbârî ve Usûlî Yorumu*

Sabahattin Gümüş**

Öz

Bu çalışmada İsnâaşeriyye/İmâmiyye mezhebinin iki düşünce ekolü Ahbâriyye ve Usûliyye'nin, imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîlerle ilişkilendirilen ve onların faziletine delâlet eden âyetlere yaptıkları yorumlar karşılaştırılmıştır. Mukâyeseli metin analizi yöntemiyle kaleme alınan çalışmada iki ekolün ilgili âyetlere genelde farklı açıklamalar getirdikleri görülmüştür. Buna göre çalışmaya konu olan Usûlî müfessirlerin geneli söz konusu âyetleri siyâkî göz önünde bulundurarak sahâbîlerle ilişkilendirmeden açıklamışlardır. Ahbârî müfessirler ise âyetleri yorumlarken buralarda anlatılan küfür, ni-fak ve dinden dönme gibi kötü durumları sahâbîlere yükleyerek öncelerine ve sonralarına bakmaksızın âyetlere parçacı ve lafız odaklı okumalar yapmışlardır. Diğer yandan hem Ahbârî hem de Usûlî müfessirlerin, sahâbenin faziletine delâlet eden âyetleri bu yönde değerlendirmedikleri farkedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Âyet, Sahâbe, İsnâaşeriyye, Ahbâriyye, Usûliyye, İmâmet.

* Bu makâle, *İsnâaşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî ve Usûlî Yorumu* isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, sabahattin_gumus@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0002-4027-8934

The Shi'ite's Ahbari and Usuli Interpretaiton of the Quranic Verses Associated with The Companions

Abstract

In this study, two schools of thought under the school of Ithnaashariyyah/Imamiyyah; Al-Akhbariyyah and Al-Usuliyyah were compared from the perspective of their disclamation of Imamate and their interpretations on the verses associated with the companions. In the study which was conducted through the comparative textual analysis, it is found out that both of the schools of thought generally bring forward different interpretations on the related verses. According to this, the interpreters (mufasser) from the perspective of the "Usul" interpreted the mentioned verses by considering seyaq, without associating them with the companions. However, the Akhbari interpreters assumed the blasphemy (kufri), hypocrisy (nifaq), apostasy (irtidad) to the companions without considering the seyaq and sebaq of the verse and interpreted the verses partially and word-oriented. On the other hand, it was realized that both Akhbari and Usuli interpreters (mufasser) did not evaluated the verses indicating the virtue of the Companions in this sense.

Keywords: Verse, Companions, Ithnaashariyyah, al-Akhbariyyah, al-Usuliyyah, Imamate.

Giriş

İmâmîyet, genelde Şîa'nın özelde İsnâşeriyye/İmâmîyye/Câferiyye'nin¹ en temel ilkesidir. Şîa, bununla diğer İslam mezheplerinden ayrılmaktadır. İsnâşeriyye'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefâtından sonra Hz. Ali'nin fâsılasız bir şekilde onun halifesi olarak başa geçmesi, ondan sonra da halîfeliğın Hz. Ali neslinden gelen on bir kişiyle² sürdürülmesi gerekmektedir ve bu durum, konuya ilişkin âyet ve haberlerde bildirilmektedir.³ Bununla beraber Hz. Ali'nin, ilk üç halîfeden sonra halîfeliğe geçtiği ve çocuklarından sadece Hz. Hasan'ın kısa süreliğine halîfelik yaptığı tarihi bir gerçektir.⁴ Diğer yandan Allah Resûlü'nden sonra gelişen bu olayların, sahâbîlerin bulunduğu bir ortamda gerçekleştiği, belirtilmesi gereken diğer bir husustur. İmâmîyye'nin iki düşünce ekolü olan Ahbârîlik ve Usûlîliğin kullandıkları temel dinî deliller açısından birbirinden farklılıkları bilinmektedir. Tüm bu durumlardan hareketle sözü edilen iki ekolün İslâm'ın temel kaynakları Kur'ân ve sünnetin nâkilleri olan sahâbeye bakış açılarını araştırmak önem arz etmektedir.

Tefsir araştırmalarının çatısı altında olması hasebiyle bu çalışmada, imâmîyeti kabul etmemeleri yönüyle sahâbîlerle ilişkilendirilen ve onların fazîletine delâlet eden âyetlere Ahbârî ve Usûlî müfessirlerin yaptığı yorumlar ve açıklamalar karşılaştırılacaktır. Yani burada Ahbârî ve Usûlî müfessirlerin sahâbîlere ilişkin bakış açısı, âyetlere yaptıkları yorumlar üzerinden değerlendirilecektir. Âyetlere yapılan yorumlar hâricinde iki ekolün sahâbe hakkındaki düşünceleri araştırmanın kapsamında değildir.

Mukâyeseli metin analizi yöntemiyle yapılacak çalışmanın temel kaynaklarını Ali b. İbrahim el-Kummî'nin (ö. 307/919'dan sonra) *Tefsîrû'l-Kummî*, el-'Ay-

- 1 Bilindiği gibi bu isim, İsnâşeriyye Şîası'nın fıkıh mezhebine verilen addır. Bu ismin müntesiplerinin de aynı grubu belirttiğine işaret etmek için diğer isimlerle beraber ilgili ismi de kullanıyoruz.
- 2 İlgili on bir kişi şunlardır: 1. Hz. Hasan (ö. 49/669) 2. Hz. Hüseyin (ö. 61/680) 3. Ali Zeynelâbidin (ö. 94/712) 4. Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733 [?]) 5. Câfer es-Sâdık (ö. 148/765) 6. Musa el-Kâzım (ö. 183/799) 7. Ali er-Rızâ (ö. 203/819) 8. Muhammed el-Cevâd (ö. 220/835) 9. Ali el-Hâdî (ö. 254/868) 10. Hasan el-Askerî (ö. 260/874) 11. Muhammed el-Mehdî (gaybeti 260/874).
- 3 Mesela bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîrû'l-Kummî*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2007, s. 154-157; Ebû Câfer Muhammed b. Yakub el-Küleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2005, s. 165-168; Ali b. el-Hüseyin Şerif el-Murtaza, *es-Şâfi fi'l-İmâme*, thk. Seyyid Abdüzzehra Hüseyinî, II, Tahran, Müessesetü's-Sâdık, 1986, s. 65; Ebû Ali Fadl et-Tabresî, *Mecma'u'-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, III, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2007, s. 109.
- 4 Ethem Ruhi Fırlalı, "Hasan" *DİA*, cilt 16, s. 283.

yâşî diye şöhret bulan Muhammed b. Mesud b. el‘Ayyâşî’nin (ö. 320/932 [?]) *Tefsîrû l’Ayyâşî*, Ebû Câfer et-Tûsî’nin (ö.460/1067) *et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Fadl et-Tabresi’nin (ö. 548/1154) *Mecmâ‘ul’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Şerefüddin Ali el-Esterâbâdî’nin (ö. 940/1533) *Te‘vilü’l-Âyâti’z-Zâhire fî Fezâli’l-‘İtreti’t-Tâhire*, Feyz-i Kâşânî’nin (ö. 1090/1679) *es-Sâfi fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Hâşim el-Bahrânî’nin (ö.1107/1696) *el-Burhân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Abduali b. Cumu‘a el-Huveyzî’nin (ö. 1112/1700) *Tefsîrû Nûri’s-Sekaleyn*, Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî’nin (1904-1981) *el-Mizân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Muhammed es-Sâdikî’nin (1926-2011) *el-Furkân fî Tefsîri’l-Kur’ân* ve Nâsır Mekârim eş-Şîrâzî’nin (d. 1926) *el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi’l-Münezzel* gibi Ahbârî ve Usûlî müfessirlerin tefsir eserleri olacaktır.

Çalışmanın ana iskeletini oluşturan söz konusu âyet yorumlarına geçmeden önce İmâmiyye tarihinde Ahbârî-Usûlî ayırımına ana hatlarıyla dikkat çekilecek, iki ekolün farklılığını ortaya koyan ve onları birbirinden ayıran noktalar genel düzeyde ele alınacaktır.

I. İsnâaşeriyye/İmâmiyye/Câferiyye Mezhebinde İki Ekol: Ahbârîlik ve Usûlîlik

a. Anahatlarıyla Tarihte Ahbârî-Usûlî Ayırımı

İmâmiyye’nin, on ikinci imam Muhammed el-Mehdî’nin vekilleri olan dört sefirin⁵ sonuncusu Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed es-Semerrî’nin (ö. 329/941) ölümüne kadar İmâmiyye ismiyle anıldığı, Ahbârîyye ve Usûliyye diye ikiye ayrılmasının, on iki imamdan çok daha sonra gerçekleştiği nakledilmektedir.⁶ Ahbârî ulemâdan Muhammed Emîn el-Esterâbâdî (ö. 1033/1624), İmâmiyye âlimlerinin Ahbârîler ve Usûlîler diye bölünme kanaatinin hem Sünnî hem de Şîî âlimlerce yaygın olduğunu belirtmektedir.⁷ Çağdaş Şîî yazar Cevdet el-Kazvîni, on ikinci imamın gaybete ermesinden⁸ (260/873) önce şer‘î hükümlerin bizzat imamlardan veya imamların ashâbından yahut imamların öğrencilerinden öğre-

5 İlk üç sefir şunlardır: 1. Ebû ‘Amr Osman b. Saîd el-‘Amrî (ö. 265 veya 280 / 879 veya 893) 2. Ebû Câfer Muhammed b. Osman b. Saîd el-‘Amrî (ö.305/917) 3. Hüseyin b. Rûh en-Nevbahtî (ö. 326/938).

6 Ferec el-‘Umrân el-Katîfî, “el-Usûliyyûn ve’l-Ahbârîyyûn Fırkatün Vâhidetün”, *Mecmû‘atü Müellefâtü’s-Şeyh Ferec el-‘Umrân*, I, y.y., Müessesetü’l-Hut, 1431/2009, s. 256.

7 Muhammed Emin el-Esterâbâdî, *el-Fevâidü’l-Medeniyye (eş-Şevâhidü’l-Mekkiyye* ile beraber), thk. Komisyon, y.y., y.y., t.y., s. 97.

8 İsnâaşeriyye inancına göre Mehdî künyesiyle şöhret bulan on ikinci imam hicrî 260 yılında gaybete ermiş ve kıyamete yakın bir zamanda ortaya çıkacaktır. Onlarca bu durum “gaybet” kavramıyla karşılanmaktadır. Bkz. Küleynî, a.g.e., s. 197-201.

nilerek onlarla amel edildiğini, ayrıca ibâdât ve muâmelâta dönük imamlardan alınan öğretilerin onların döneminde el-Usûlû'l-erba'a mie/Dörtüyz Asıl denilen kitaplara geçirildiğini ve bunların Şîî bölgelerde yayıldığını söylemektedir.⁹ Buna karşın meselelerin imamlardan öğrenilmesinin, genelde İmam el-Bâkır, İmam Câfer es-Sâdık ve İmam Musa el-Kâzım'ın dönemlerine denk geldiği ve az bir kısmı hâriç Dörtüyz Asl'ın, İmam Câfer'in ashâbının yaşadığı dönemde yazıldığı üzerinde durulmaktadır.¹⁰ Zamanın ilerlemesiyle ortaya çıkan meselelere Kur'ân ve ahbârın/haberlerin cevap veremeyeceğini düşünen bir grup İmâmî âlimin, şer'î hükümler istinbat etmede bu iki delile başka delillerin de eklenmesi gerektiğine kanaat getirdikleri bildirilmektedir. Böylece Usûlîliğin, Ahbârîlik karşısında bir ekol olarak teşekkül etmeye başladığı farkedilmektedir.¹¹ Usûlîliğin imamlardan sonra ortaya çıktığını anlatırken Cevdet el-Kazvîni bu hususa şöyle değinmektedir:

Zamanla imamlar döneminde bulunmayan meseleler ve fikrî akımlar ortaya çıktı. Birbiriyle çelişen rivâyetler maksatlı çevreler ve kötü niyetli kişilerin eline geçti. Bu açıdan bazı Şîî âlim ve fakîhler ilâhî hükümlerin hakikatini araştırmak ve şer'î fetvalar vermek için Kitap ve Sünnet'in¹² zâhirinin yetmeyeceğine kanaat getirdi. Bundan dolayı içtihad ve tahkike dâir kararlılıklarını gösterip kelim, usûl-i fıkıh ve başka aklî ilimlere yöneldiler. Şer'î hükümleri aklî hükümlerle birleştirip Kur'ân ve ahbâr delillerine iki temel delil saydıkları icmâ ve aklî eklediler. Böylece doğru ve gerçek olan şer'î hükümleri araştırabileceklerdi. Âlimleri, "Usûliyyûn" ismiyle şöhret bulan ve "İçtihad ehli" diye bilinen bu topluluk, içtihadın kifâyeten veya aynı olarak gerekliliğini ve avâmın bir müçtehidî taklid etmesinin vacip olduğunu benimsediler.¹³

Buna göre Usûlîliğin, imamlar döneminde olmayan yeni çıkan meselelere cevap vermek için Kitap ve ahbâr dışında dinî dayanak oluşturacak yeni argümanlara ihtiyaç duyulduğu bir ortamda sonradan ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

9 Cevdet el-Kazvîni, "el-Ahbâriyyûn II", *Dâiretü'l-Meâ'rifi'l-İslâmiyye eş-Şî'iyye*, 6. bs., III, Beyrut, Dârü't-Te'ârûf, 2001, s. 37.

10 Geniş bilgi için bkz. Bekir Kuzudişli, *Şîa ve Hadis*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017, s. 187-209.

11 el-Kazvîni, *a.g.m.*, III, s. 37.

12 Burada Sünnet'ten, on iki imamın yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hz. Fâtıma'dan belirli bir râvi topluluğunun aktardığı rivâyetler kastedilmektedir. Metin Yurdağur, "Ahbâriyye", *DİA*, I, s. 409.

13 el-Kazvîni, *a.g.m.*, III, s. 37.

Ahbârîlik düşüncesini çok erken dönemlere götürenler olduğu gibi¹⁴ onun Muhammed Emin el-Esterâbâdî ile ortaya çıktığını düşünenler de vardır.¹⁵ Ahbârîliğin erken dönemlere götürülebileceğini savunanlar bu düşünce ekolünü kadîm (ilk dönem) ve hadîs (yeni dönem) Ahbârîlik şeklinde iki merhalede değerlendirmektedirler. Buna göre on ikinci imamın gaybete ermesinin ardından ortaya çıkan, el-Küleynî (ö. 329/941), Ali b. el-Hüseyin (ö. 329/941) ve oğlu Şeyh Saduk (ö. 381/991) gibilerinin yaşadığı dönemde devam eden Ahbârîlik, ilk dönem Ahbârîliği temsil ederken Muhammed Emin el-Esterâbâdî'nin gayretleriyle geliştirilen ve sistemleştirilen Ahbârîlik ise yeni dönem Ahbârîliğidir.¹⁶ Ahbârîlik hicrî beşinci asra kadar İmâmiyye mezhebinde hâkim düşünce olarak devam edegelmiş,¹⁷ Usûlîliğin Şîî vasatta hüküm sürdüğü yaklaşık altı asırdan sonra tekrar el-Esterâbâdî tarafından canlandırılmış ve tecdid edilmiştir. el-Esterâbâdî'nin gayretleriyle yenilenen bu Ahbârîliğin de son Ahbârî lider sayılan Mirza Muhammed el-Ahbârî'nin 1232/1817 tarihinde Kâzimiyye'de öldürülmesine kadar devam ettiği bilinmektedir.¹⁸ Bu durum, Ahbârîliğin tamamen yok olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Zira Ahbârîlik az da olsa bugün belli bölgelerde hâlâ varlığını sürdürmektedir.¹⁹ Bahreyn, bu bölgelerin en güçlüsü olup bu düşüncenin öncülüğünü yapmaktadır.²⁰ Diğer yandan 1979'da Rûhullah b. Seyyid Mustafa el-Humeynî (1902-1989) önderliğinde gerçekleşen İran devrimi sâyesinde Usûlî düşünce, Şîî vasatta daha sağlam bir zemine oturmuştur.²¹ Böylece Usûlîlik güç ve sultayı eline almış ve İsnâaşeriyye mezhebine bağlı olanlar bu düşünce ekolünün etkisi altında kalmıştır.²²

14 M. Emin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 91; Yusuf b. Ahmed el-Bahrânî, *el-Hadâiku'n-Nâdirâ fi Ahkâmî'l-İtreti'l-Tâhira*, I, Kum, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, t.y., s. 169; Câfer es-Sübânî, *Târihü'l-Fikhi'l-İslâmî ve Edvârühü*, Beyrut, Dârü'l-Edvâ', 1999, s. 392; Muhammed Abdülhasan Muhsin el-Garâvî, *Mesâdirü'l-İstinbât beyne'l-Usûliyyîn ve'l-Ahbârîyyîn*, Beyrut, Dârü'l-Hâdî, 1992, s. 55.

15 Seyyid Hüseyin el-Âmilî el-Mekkî, *Kavâ'idü İstinbâti'l-Ahkâm*, nşr. müellif, I, y.y., y.y., t.y., s. 34; Cevdet el-Kazvînî, *el-Merc'iyetü'd-Dîniyyeti'l-'Ulyâ 'İndeş Şî'ati'l-İmâmiyye*, Beyrut, Dârü'l-Râfidîn, 2005, s. 168.

16 Bkz. M. Emin Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 91; Yusuf el-Bahrânî, *Hadâik*, I, s. 169; el-Garâvî, *a.g.e.*, s. 55; Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârîlik*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000, s. 68.

17 Uyar, *a.g.e.*, s. 67-68.

18 es-Sübânî, *Târihü'l-Fikhi'l-İslâmî*, (dipnot), s. 384.

19 Ahmed Abdurrahman el-Kavaştî, “es-Srâ' Beyne'l-Ahbârîyyîn ve'l-Usûliyyîn Dâhile'l-Mezhebi's-Şî'î el-Mezhebi'l-İsnâaşerî” *Mecelletü'l-Bühûsi ve'd-Dirâsâti's-Şer'iyye*, Mısır, sa. 26, 1435/2013, s. 227; el-Kazvînî, *el-Merc'iyetü'd-Dîniyye*, s. 205.

20 Uyar, *a.g.e.*, s. 349.

21 Bkz. el-Kavaştî, *a.g.m.*, s. 227.

22 el-Kavaştî, *a.g.m.*, s. 227; el-Kazvînî, *el-Merc'iyetü'd-Dîniyye*, s. 205. Ahbârî-Usûlî ayrımı

b. Ahbârîlik ve Usûlîlik Arasındaki Farklara Genel Bir Bakış

Kimi Şîf yazarlar Ahbârîler ve Usûlîler arasındaki ihtilafın basit ve cüz'î meselelerde olduğunu iddia edip dolayısıyla bunların iki değişik düşünce ekolü şeklinde takdim edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Mesela bunlardan çağdaş yazar Ferec el-'Umrân (1903-1977) iki fırkanın kitaplarını incelediğini bunun neticesinde aralarındaki farklılığın mezhebin asıl meselelerine dönük olmadığını ifade eder.²³ Farklılığın, bilginin doğası gereği ortaya çıktığını bundan dolayı İsnâşeriyye'nin ikiye ayıramayacağını belirten el-'Umrân, Yusuf el-Bahrânî'nin (ö. 1186/1772), iki ekol arasındaki ihtilafı cüz'î meselelerin çoğuna ikna edici cevaplar²⁴ verdiğini vurgulamaktadır.²⁵ Buna göre rableri, dinleri, peygamberleri, kitapları, kibleleri, imamları bir; basit farklar dışında inanç, ibâdet ve muâmeleleri aynı olduğundan Ahbârî ve Usûlîlerin farklı fırkalar şeklinde değil de tek çatı altında İmâmîyye mezhebinin mensupları olarak düşünülmelidir.²⁶ el-Bahrânî, Ahbârîler ve Usûlîler arasında cereyan eden tüm ihilafların onların, meselelere bakış açılarının farklı oluşundan, dikkatsizlikten, yanlış algılamaktan, meselelere yeteri derecede vâkıf olamamak veya onları anlayamamaktan kaynakladığını ileri sürüp bu yönüyle buralardaki ihtilafın her iki fırkanın birliğine zarar vermeyeceğini düşünmektedir.²⁷ İki fırka arasında aslında ihtilafın olmadığını öne süren el-Bahrânî²⁸ ayrıca söz konusu ihtilâfın Muhammed Emin el-Estrâbâdî'ye gelinceye kadar normal karşılanıp yüksek sesle dillendirilmediğini, ancak onun bu farklılık üzerinde çok durduğunu,²⁹ Usûlîleri karaladığını ve İsnâşeriyye mezhebinin mensuplarını ilk defa Ahbârîler ve Usûlîler şeklinde ikiye ayırdığını vurgulamaktadır.³⁰

hususunda geniş bilgi için bkz. Sabahattin Gümüş, “İsnâşeriyye Tefsir Geleneğinde İmâmetle İlişkilendirilen Âyetlerin Ahbârî ve Usûlî Yorumu”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslâm Bilimleri, İstanbul, 2020, s. 19-24.

23 el-Katîfî, *a.g.e.*, I, 255.

24 Bu hususta verilen cevaplar için bkz. Yusuf b. Ahmed el-Bahrânî, *ed-Dürerü'n-Necefiyye mine'l-Mültekataâtî'l-Yûsufiyye*, 2. bs., III, Bahreyn, Şeriketü Dâri'l-Mustafa li İhyâi't-Türâs, 2007, s. 287-301.

25 el-Katîfî, *a.g.e.*, I, s. 259-260.

26 *A.e.*, I, s. 259-260.

27 Yusuf el-Bahrânî, *Dürer*, III, s. 289.

28 *A.e.*, III, s. 288.

29 *A.e.*, III, s. 289.

30 Yusuf b. Ahmed el-Bahrânî, *Lü'lüetü'l-Bahreyn fi'l-İcâzât ve Terâcümü Ricâli'l-Hadis*, thk. Muhammed Sâdik Bahrul'ulûm, Kum, Müessetü Âli'l-Beyt, t.y., s. 117.

Ahbârîler ve Usûlîlerin iki ayrı düşünce ekolü olup olmadıkları hususunda ki görüş farklılığı bir yana bırakılırsa, iki fırka arasındaki ihtilafların sayısında ki farklılık göze çarpmaktadır. İhtilaflı meselelerin sayıları seksen altı, seksen, kırk üç, kırk, yirmi dokuz, sekiz ve beş şeklinde değiştiği görülmektedir.³¹ Bu ihtilaflı meselelerin, sayılarına dönük azalmanın, ya bazı meselelerin daha üst meselelerle ilgili olmasından veya meselelerdeki ihtilafın gerçek ihtilaf sayılama-yacağından kaynaklandığı nakledilmektedir.³² Çağdaş Şîi yazar Muhsin el-Emin (1867-1952) iki fırka arasındaki ihtilafın beş maddede toplanabileceğini diğer ihtilafların ise bu maddelerden neşet ettiğini iddia etmektedir. Faydalı olacağını düşündüğümüzden bu maddeleri kısaca zikretmek istiyoruz.

1- Usûlîler içtihadı kifâyeten zorunlu görürken Ahbârîler içtihadâ cevaz vermezler. Bu açıdan Usûlîlere göre avâmın, müçtehidin görüşlerine uymaları gereklidir. Ahbârîler ise bu hususta onların imamlardan gelen haberlere müracaat etmekle yükümlü olduklarını düşünmektedirler.³³

2- Ahbârîler hakkın/gerçeğin ölmek veya sağ kalmak sebebiyle değişmeyeceğinden yola çıkarak hayatta olmayan kişinin taklit edilebileceğini savunurken Usûlîler sadece hayatta olan birisinin taklit edilebileceğine inanmaktadırlar. Diğer taraftan hayatta olan birisinin devamlı taklit edilmesinin câizliği hususunda Usûlîler arasında görüş birliği yoktur.³⁴

3- Şîi literatüründe Kütüb-i erba'a³⁵ diye şöhret bulan hadislerin tamamı Ahbârîlere göre sahihtir. Zira onların kanaatlerine göre bu kitapların müellifleri zayıf ve cerhedilen veya genel olarak kusurlu râvîlerin rivâyetlerini ayıklamış ve bu eserlerde sadece güvenilen şahısların rivâyetlerini toplamışlardır. Usûlîler ise Kütüb-i erba'a'daki tüm hadislerin aynı derecede değerlendirilemeyeceğini, dolayısıyla zayıf veya cerhedilen râvîler bulunduğu durumlarda hadisler hakkında

31 Bk. Yusuf el-Bahrânî, *Dürer*, III, s. 287-301; Abdullah es-Semâhîci, *Münyetü'l-Mümârisîn fî Ecvibeti Mesâilî'sh-Şeyh Yâsîn*, Mektebetü Mer'âşî, nr. 1018, 47a-58b; el-Katîfî, *a.g.e.*, I, s. 261-265; Muhammed et-Tâlekânî, *eş-Şeyhiyye: Neşetühâ ve Tasavvürühâ ve Masâdirü Dirâsetihâ*, Beyrut, el-Emîra, 2007, s. 43; Muhsin el-Emin, "el-Ahbârîyyûn ev el-Ahbârîyye I", *Dâiretü'l-Me'ârifî'l-İslâmiyye eş-Şî'iyye*, 6.bs., III, Beyrut, Dâru't-Te'ârûf, 2001, s. 35-36.

32 Nâsır b. Abdullah el-Kafârî, *Usûlü Mezhebi'sh-Şî'a el-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, y.y., y.y., 1994., s. 118-119.

33 el-Emin, *a.g.m.*, III, s. 35.

34 *A.m.*, III, s. 35.

35 Kütüb-i erba'a, Şîi-Câferî fukahânın şer'î hükümleri istinbat etmedeki temel kaynaklarıdır. Bunlar el-Küleynî'nin (ö. 329/941) *el-Kâfî*, Şeyh Saduk'un (ö. 381/991) *Kitâbü Men Lâ Yahduruhü'l-Fakîh* ve Ebû Câfer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) *Tehzîbü'l-Ahkâm* ve *el-İstibsâr fîmâ Uhtülîfe mine'l-Ahbâr* adlı eserleridir.

inceleme yapılması ve buna göre onlara hüküm verilmesi gerektiğini dillendirmektedirler.³⁶

4- Akıl delili hususunda iki fırka farklı düşünmektedirler. Kişinin güç getiremeyeceği şeylerle yükümlü kılınmasının veya açıklama yapılmadan kişinin cezalandırılmasının kubhiyeti/çirkinliği, akıl deliliyle varılan hükme misal olarak getirilebilir. Usûlîler, “Allah kullarını bilgilendirmediği şeylerden onları sorumlu tutmaz” gibi haberlerde gelen genel kâideleri işletmek sûretiyle aklın hücciyetini benimsemektedirler. Akıl delilinin kullanıldığı yerlerden birisi de haramlığı şüpheli olan konulardır. Buna göre Usûlîler, akıl delilini kullanarak Kitap veya ahbârda bir bilgi bulunmadığı sürece mükellefin cezalandırılmasını kabîh/çirkin gördüklerinden bir şeyin haram olup olmadığı hususunda berâet-i asliyye’yi devreye sokmaktadırlar. Böylece mükellef, haramlığı şüpheli olan bir şeyi yapmakla sorumlu tutulamaz. Bundan dolayı örneğin sigara kullanmak onlara göre haram değildir. Ahbârîler ise haramlarda şüpheye düştüklerinde ihtiyâtın gerekliliği üzerinde durmaktadırlar. Buna göre onlar sigara kullanmanın haram olduğuna hükmetmişlerdir.³⁷

5- Usûlîler istishab³⁸ delilini kullanırken Ahbârîler bunu kullanmamaktadırlar.³⁹

Ahbârîlikte delil olarak sadece Kitap ve imamların haberleriyle yetinilmesi, Kur’ân’ın, sadece haberlerle anlaşılabilmesine inanılması, bir bakıma yegâne delilmiş gibi onlara yapışılması,⁴⁰ içtihadın, icmân ve akıl delilinin kabul edilmemesi; Kütüb-i erba’â’daki tüm rivâyetlerin imamlardan geldiğine ve onların sahihliğine inanılması, usûl-i fikhin öğrenilmesine ihtiyaç duyulmadığına, hatta böyle bir ilmin sahih olmadığına kanaat getirilmesi ve daha başka görüşlere sahip olunması; buna karşılık Usûlîlikte bunların tam aksinin düşünülmesi, iki ekol arasındaki ihtilafların basit değil esâsa yönelik olduğunu akla getirmektedir. Bunun, Yeni Dönem Ahbârîliğinin yanında Yeni Dönem Ahbârîliğinin nüvesi ve çıkış noktası olması açısından Kadim (ilk dönem) Ahbârîlik için de söylenmesi mümkündür.⁴¹

36 el-Emin, *a.g.m.*, III, s. 35-36.

37 el-Emin, *a.g.m.*, III, s. 36; et-Tâlekânî, *a.g.e.*, s. 44-45. Ayrıca bkz. el-Katîfî, *a.g.e.*, s. 272-274.

38 İstishab, geçmişte varlığı kesin olarak bilinen bir hükmün devam edip etmemesinde şüpheye girildiğinde o hükmün devam ettiğinin kabul edilmesidir. Daha geniş bilgi için bkz. Câfer es-Sübhânî, *el-Vasît fi Usûli'l-Fıkh*, II, Kum, Müessesetü'l-İlmâm es-Sâdık, 1422h./2001, s. 150-151.

39 el-Emin, *a.g.m.*, III, s. 36; et-Tâlekânî, *a.g.e.*, s. 45.

40 Muhammed Cevâd Muğniyye, *Me'a 'Ulemâi'n-Necef el-Eşref*, Beyrut, Dârü Cevâd; Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1992, s. 73.

41 Ahbârîler ve Usûlîler arasındaki farklar hususunda geniş bilgi için bkz. Gümüş, *a.g.e.*, s. 24-28.

II. İmâmet Çerçevesinde Sahâbîlerle İlişkilendirilen Âyetlerin Âhbârî ve Usûlî Yorumlarının Karşılaştırılması

Aşağıdaki alt başlıklarda imâmeti kabul etmemeleri yönüyle sahâbîlerle bağ kurulan âyetlerin, Ahbârî ve Usûlî müfessirler tarafından nasıl yorumlandığı üzerinde durulacaktır.

a. İmâmetle İlgili Söz Alınması

İsnâşeriyye mezhebine göre Allah Resûlü'nün (s.a.s.) vefâtından sonra yerine halife/imam olarak geçmesi gereken kişi Hz. Ali'dir. Bu tâyin, onlara göre Allah ve Resûlü tarafından belirlenmiş, sahâbîlerin de buna uymaları emredilmiştir. Ahbârî müfessirler Mâide sûresi 1. âyet⁴² ile Nahl sûresi 91 ve 92. âyetlerin⁴³ bu durumu anlattıklarını ileri sürmektedirler.⁴⁴ Buna göre bu âyetlerde sahâbîlerden Hz. Ali'nin halife olarak tâyin edilmesiyle ilgili verdikleri sözü yerine getirmeleri istenmekte⁴⁵ ve verdikleri bu sözü Allah Resûlü döneminde yaşayan ipliğini iyice eğirip sardıktan sonra onu çözmeye çalışan kadın misali bozmamaları emredilmektedir.⁴⁶ Nahl sûresi 91 ve 92. âyetlerle ilgili Ahbârî müfessir Ali b. İbrahim el-Kummî, babası vasıtasıyla Câfer es-Sâdık'tan şu rivâyeti aktarmaktadır:

Velâyet (Hz. Ali'nin imam tâyin edilmesi) inince Allah Resûlü Gadir-i Hum'daki⁴⁷ sözlerinden birisi [de] şuydu: “Müminlerin otoritesi (المؤمنة)

42 İlgili âyetin meâlî şu şekildedir: “Ey iman edenler! Yaptığınız sözleşmelerin gereğini yapın...”

43 İlgili âyetlerin meâlî şu şekildedir: “Bir sözleşme yaptığınız zaman, Allah'a karşı verdiğiniz sözün gereğini yapın. Allah'ı kendinize şahit tutarak, sağlaştırdıktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Elbette Allah yaptıklarınızı bilir. İpliğini iyice eğirip sardıktan sonra onu çözen [kadın] gibi olmayın...”

44 Bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 154, 364; Ebu'n-Nasr Muhammed b. Mesud el-'Ayyâşî, *Tefsîrû'l-'Âyyâşî*, II, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2010, s. 290-291; Seyyid Şerefüddin Ali Hüseyin el-Esterâbâdî, *Te'vilü'l-Âyâtî'z-Zâhire fî Fezâli'l-'İreti'l-Tâhire*, thk. Hüseyin Estâdülî, Kum, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1409h/1988, s. 265-267; Seyyid Hâşim b. Seyyid Süleyman b. Seyyid İsmail el-Bahrânî, *el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 2. bs., I-II, Tahran, y.y., t.y., s. 431, 382-383; Abdualî b. Cumu'a el-Huveyzî, *Tefsîrû Nûri's-Sekaleyn*, 2. bs., I-III, y.y., y.y., t.y., s. 583, 80-83; Muhammed b. Muhammed Rıza el-Kummî el-Meşhedî, *Kenzü'd-Dekâik ve Bahrû'l-Ğarâib*, thk. Hüseyin Dergâhî, IV-VII, y.y., Vezâretü's-Sekâfet ve'l-İrşâd'l-İslâmî, 1366hş., s. 23, 262-264; Sultan Ali Şâh Muhammed el-Cenâbezi, *Beyânü's-Sa'ade fî Makâmâtî'l-'İbâde*, 2. bs., II, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 1988, s. 70-71, 424-425.

45 Mâide 5/1; Nahl 16/91.

46 Nahl 16/92.

47 Hz. Ali'nin imam olarak tâyin edilmesi açısından Şii gruplarca tarihi önem taşıyan bu yer Mekke ile Medine arasında bulunan Cuhfe denilen yere 4 km. uzaklıkta olup sık sık yağın yağmurlardan dolayı sazlık ve bataklığa dönüşmüş bir gölcüktür. Ethem Ruhi Fığlalı, “Gadir-i Hum”, *DİA*, XIII, s. 279.

Ali'yi tebrik edin". Bunun üzerine onlar: "Bu (onun tâyin edilişi), Allah ve Resûlü'nün emri midir? deyince Allah Resûlü onlara "Evet, gerçekten [bu] Allah ve Resûlü'nün [emri]dir." dedi ve [sonra da] onlara şunları ekledi: "O, müminlerin emiridir, takva sahiplerinin önderidir, mevki sahibi kişilerin lideridir. Allah onu kıyamet gününde sıratın üzerinde oturtacaktır; o da ona bağlı olan dostlarını cennete, düşmanlarını da cehenneme yollayacaktır.⁴⁸

Ahbârî müfessir Hâşim el-Bahrânî'nin bu âyetlerin tefsiri sadedinde Câfer es-Sâdık'a dayandırılan aktardığı rivâyete göre ise Hz. Ali'nin imâmeti indikten sonra Allah Resûlü'nün (s.a.s.) özellikle Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in onu tebrik etmelerini istediğini, onların Hz. Ali'nin imâmetinin Allah ve Resûlü tarafından mı belirlendiğini sormaları üzerine Allah Resûlü'nün onlar tarafından belirlendiğini söylemesiyle yukarıda bahsi geçen "*Allah'ı kendinize şahit tutarak, sağlamlaştırdıktan sonra yeminlerinizi bozmayın. Elbette Allah yaptıklarınızı bilir. İpliğini iyice eğirip sardıktan sonra onu çözen [kadın] gibi olmayın...*" meâlindeki Nahl sûresinin ilgili âyetlerinin indiğini belirtmektedir.⁴⁹ Bu âyetleri açıklarken Ahbârî müfessir el-'Ayyâşî'nin aktardığı rivâyette Allah Resûlü'nün Hz. Ali'nin tebrik edilmesini istediğinde Mikdâd, Selman ve Ebû Zerr'in, Allah Resûlü'ne hiç bir şey sormadan kalkıp onu tebrik etmeleri dikkat çekmektedir. Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in, Hz. Ali'nin Allah ve Resûlü tarafından mı belirlendiğini sorduklarının ifâde edildiği bu rivâyetin devamında Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer'in Hz. Ali'yi tebrik ettikleri ve oradan çıkarken onların "*Vallahi, onun (Allah Resûlü s.a.s.) dediğini (Hz. Ali'nin imamlığı) ona asla teslim etmeyeceğiz*" dedikleri ve bunun üzerine Nahl sûresi 91 ve 92. âyetlerin indiği kaydedilmektedir.⁵⁰ Nahl sûresi 91. âyette geçen "أَيْمَانٌ" (yeminler) kelimesinin Gadîr-i Hum biatinde "*verilen sözler*" anlamında olduğunu vurgulayan Ahbârî müfessir Muhammed el-Cenâbezi (1835/1909), bu âyetteki "وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا" ifâdesinde Hz. Ali'nin imam olarak tâyin edilmesiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) peygamberliğinin sağlamlaştığını ileri sürmekte bu yönüyle de ilgili ifâdede peygamberliğine ilişkin ona verilen sözlerinin yerine getirilmesine vurgu yapıldığı-

48 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 364.

49 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 382.

50 el-'Ayyâşî, *a.g.e.*, II, s. 290. Aktarılan bu rivâyette Nahl sûresi 92. âyette bulunan « تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ... » (İçinizden bir topluluğun diğerinden daha güçlü olması sebebiyle yeminlerinizi aranızda aldatma aracı kılmayın...) ifâdesinin « تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ... » (Sizin imamlarınızdan daha temiz imamlar olduğundan yeminlerinizi aranızda aldatma aracı kılmayın...) şeklinde olduğu bilgisi mevcuttur. Bkz. Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 267.

nı savunmaktadır. el-Cenâbezi, insanların Hz. Peygamberin nübüvvetini kabul etmesine dönük biati “İslamî-Nebevî Genel Biat” (البيعة العامة النبوية الإسلامية) Hz. Ali’nin imâmetini kabul etmesine ilişkin biati de “İmânî-İmâmî Özel Biat” (البيعة الخاصة الولوية الإيمانية) şeklinde nitelendirmektedir. el-Cenâbezi’nin bu bağlamda Hz. Peygamber’in nübüvvetini kabul etmekle ilgili, ahdini bozan kişinin tövbesinin kabul edilebileceğini, buna karşılık Hz. Ali’nin imâmetinin kabûlüyle ilgili biatini yerine getirmeyenin tövbesinin kabul edilemeyeceğini ifâde etmesi onun, yaklaşımındaki mezhepçi tutuculuğu göstermektedir.⁵¹

Ahbârî müfessirlerin zikrettikleri rivâyete göre Resûl-i Ekrem (s.a.s.) on yerde Hz. Ali’nin imamlığı hususunda sahâbîlerden söz almış sonra da “*Ey iman edenler! Yaptığımız sözleşmelerin gereğini yapın...*” meâlindeki Mâide sûresi 1. âyet inmiştir.⁵² el-Cenâbezi, Mâide ve Nisa sûrelerinin Hz. Ali’nin imâmeti hakkında indiğini, bu sûrelerin onun imâmetine teşvik ettiğini, imâmetine karşı çıkılmasından da sakındırdığını bu açıdan söz konusu sûrelerde geçen emir, nehiy, helâl, haram, sevab, azap ve kissaların onun imâmetine işâret ettiğini öne sürmektedir. Ona göre Mâide sûresi 1. âyet, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hz. Ali’nin imâmetinin sahâbîler tarafından kabul edilmesi yönünde söz aldığını ve bu söze muhâlefet edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. el-Cenâbezi, bu âyette bulunan “عقود” (akitler, sözler) kelimesinin ise kendilerinden söz alınanlara binâen veya Allah Resûlü’nün Hz. Ali’nin imâmeti hususunda sahâbîlerden üç veya on defa söz alındığı itibâriyle çoğul şeklinde kullanıldığını iddia etmektedir.⁵³ el-Kummî ve bunun öğrencisi Küleynî’den yaptığı nakille Ahbârî müfessir Feyz-i Kâşânî’nin, Nahl sûresinin ilgili âyetlerini sahâbîlerin, İsnâaşeriyye’ye göre, tâyin edilen Hz. Ali’nin imamlığını kabul etmelerinin emredildiğiyle ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır.⁵⁴ Onun, Mâide sûresi 1. âyet hakkında da aynı tutumu izlediği söylenebilir.⁵⁵

Ahbârî müfessirlere göre Mâide sûresi 7. âyet,⁵⁶ Hz. Ali’nin imâmetinin sahâbîler tarafından kabul edildiğini ve Hz. Peygamber’in onlardan bu hususta söz aldığını belirtmektedir. Böylece bu âyette sahâbîlerden Hz. Ali’nin imâmeti

51 Bkz. el-Cenâbezi, *a.g.e.*, II, s. 424.

52 Bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 154; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 431; el-Huveyzî, *a.g.e.*, I, s. 583; el-Meşhedî, *a.g.e.*, IV, s. 23; el-Cenâbezi, *a.g.e.*, II, s. 70-71.

53 Bkz. el-Cenâbezi, *a.g.e.*, II, s. 70-71.

54 Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ, *Tefsîrû’s-Sâfi*, II, Beyrut, Muesse-tü’l-A’lemî li’l-Matbû’ât, 2008, s. 326.

55 *Ae.*, I, s. 388.

56 İlgili âyetin meâlî şu şekildedir: “Allah’ın üzerinizdeki nimetini ve sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın. Hani siz o zaman ‘işittik ve itaat ettik.’ demiştiniz. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah kalplerde olanı hakkıyla bilendir.”

hakkında “*işittik ve itaat ettik*” şeklindeki sözleri hatırlatılmaktadır.⁵⁷ Ahbârî müfessir Feyz-i Kaşânî bu âyetle Hz. Ali’nin imâmetinin yanı sıra Veda Haccı’nda beyan edilen haramlar ve tahâret şekli gibi İslam’ın getirdiği ilkelere uyulması gerektiği yönünde sahâbîlerden alınan sözlerin hatırlatıldığı görüşünü tercih ettiği görülmektedir.⁵⁸ Nihâyetinde bu görüşe göre de ilgili âyetin, Hz. Ali’nin imâmetinin sahâbîlerce kabul edildiği ve bunun, onlara hatırlatıldığı ile ilişkilendirildiğini gözden kaçırmamak gerekir.

Usûlî müfessirlere gelince Ebû Cafer et-Tûsî ve Muhammed eş-Şeybânî’nin (VII/XIII. asır) gerek Mâide sûresinin gerekse Nahl sûresinin ilgili âyetlerini imâmet çerçevesinde sahâbîlerle ilişkilendirmediği görülmektedir.⁵⁹ Usûlî Müfessirler et-Tabresî, Fethullah el-Kâşânî (ö. 998/1580) ve Ali el-‘Âmilî (ö. 1135/1722) Mâide sûresi 1. âyet hakkında isimlerini yukarıda zikrettiğimiz Usûlîler gibi düşündükleri görülüyorsa da Mâide sûresi 7. âyet ve Nahl sûresinin söz konusu âyetlerini tefsir ederlerken bunların imâmet çerçevesinde sahâbîlerle ilişkilendirildiği görüşünü bu âyetler hakkında yapılan yorumlar arasında zikretmeyi ihmâl etmemektedirler.⁶⁰ Usûlî müfessir Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, Mâide sûresi 1. ve Nahl sûresinin ilgili âyetlerinin imâmet çerçevesinde sahâbîlerle ilişkilendirildiğine yönelik bir açıklama yapmazken Mâide sûresi 7. âyette bulunan “*نِعْمَةُ اللَّهِ*” (Allah’ın nimeti) tamlamasından imâmetin de kastedilebileceğine işâret etmesi dikkat çekmektedir.⁶¹ Ayrıca Tabâtabâî *Tefsîrû'l-Beyân*’da Mâide sûresinin söz konusu âyetlerini tefsir ederken imâmet çerçevesinde sahâbîlerle ilişkilendirilen yukarıda geçen bazı rivâyetleri nakletmekte ve bu rivâyetlerin ilgili âyetlerden kastedilen anlama yönelik olmadığını, aksine bunların, âyetlerin delâ-

57 Bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 156-157; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 454; el-Huveyzî, *a.g.e.*, I, s. 600; el-Meşhedî, *a.g.e.*, IV, s. 58; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II, s. 77.

58 Bkz. Feyz-i Kaşânî, *a.g.e.*, I, s. 399.

59 Bkz. Ebû Câfer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habib Kasîr ‘Âmilî, III-VI, Beyrut, Müessesü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2013, s. 269-270, 310, 273-274; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *Nehcü'l-Beyân 'An Keşfi Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Dergâhî, II-III, Kum, Neşrû'l-Hâdî, 1419/1998, s. 186-187, 213-214. Ayrıca bkz. Muhammed Cevâd Muğniyye, *et-Tefsîrû'l-Kâşif*, 4. bs., III-IV, Beyrut, Dârü'l-Envâr, t.y., s. 6, 24, 544-549; Muhammed Hüseyin eş-Şirâzî, *Takrîbü'l-Kur'ân İla'l-Ezhân*, I-III, Beyrut, Dârü'l-'Ulûm, 2003, s. 596, 613-614, 253-257.

60 Bkz. Tabresî, *a.g.e.*, III-IV, s. 259-260, 290, 193-195; Molla Fethullah b Şükrillah el-Kâşânî, *Zübdetü'l-Tefsîr*, II-III, y.y., Müessesü'l-Me'ârif el-İslâmîyye, t.y., s. 208, 228, 602-605; Ali b. Hüseyin b. Ebû Câmi'el-'Âmilî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Mâlik Mahmûdî, I-II, Kum, Dârü'l-Kur'âni'l-Kerîm, 1412/1991, s. 359, 369, 183-184.

61 Bkz. Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî, *el-Mizân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Eyâd Bakır Selman, V-XII, Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâs'il-'Arabî, 2004, s. 135-138; 198, 273-277.

let kapsamına uygun misalleri veya ilgili âyetlerin bâtınî yorumlarını belirttiğini vurgulamaktadır.⁶² Çağdaş Usûlî müfessirlerden Nasır Mekârim eş-Şîrâzî, Mâide sûresi 1. âyet ve Nahl sûresinin söz konusu âyetlerini imâmetle ilişkilendirmese de Mâide sûresi 7. âyetteki “... وَمِيقَاتِهِ الَّذِي وَاتَّقُوا بِهِ...” (*sizi kendisiyle bağladığı sağlam sözü hatırlayın*) şeklindeki ifâdenin, Resûl-i Ekrem’in (s.a.s) farklı merhalelerde Müslümanlardan aldığı tekvînî (yaradılışla ilgili) ve teşrîî (fikhî ve itikâdî hükümlerle ilgili) tüm sözlerine işâret edilebileceğine bir engel olmadığını, bu açıdan Hz. Peygamber’in Vedâ Haccı’nda Hz. Ali’nin imâmetine dâir aldığı sözün de bu ifâdenin içinde değerlendirilebileceğini ifâde etmektedir.⁶³ Buna benzer tutum, Mâide sûresi 1. ve 7. âyetlerini tefsir ederken çağdaş Usûlî müfessir Muhammed es-Sâdikî’de de görülmektedir.⁶⁴

b. İmâmette Sınanmak

Ali b. İbrahim el-Kummî, sahâbîlerin Hz. Ali’nin imâmeti hakkında imtihan edildiklerini ve bu imtihanı kazanmadıklarını ileri sürmektedir. Ona göre Mâide sûresi 71. âyet⁶⁵ sahâbîlerin durumunu beyan etmek için nâzil olmuş ve bu âyetteki “فِئْتَنَةً” kelimesi imtihan etmek/sınamak anlamındadır. el-Kummî’nin yaptığı bu tefsirin dayanağı Câfer es-Sâdik’tan geldiği ileri sürülen bir rivâyettir.⁶⁶ Buna göre sahâbe Hz. Ali’nin imâmeti hakkında imtihan edilmeyeceklerini sanmışlar, Resûl-i Ekrem hayattayken Hz. Ali’nin imâmetine kör ve sağır kesilmişler, daha sonra Allah Teâla onların bundan kaynaklanan günahlarını bağışlamışsa da Allah Resûlü vefât edip Hz. Ali’yi imam olarak tayin ettikten sonra onların çoğu yine

62 Muhammed Hüseyin et-Tabâtâbâî, *Tefsîrû'l-Beyan fi'l-Müvâfakati beyne'l-Hadîsi ve'l-Kur'ân*, thk. Asgar İdâretî, III, Beyrut, Dârû't-Te'ârûf li'l-Matbû'ât, 2006, s. 189, 225.

63 Nâsır Mekârim eş-Şîrâzî, *el-Emsel fi Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münezzel*, III-VII, Beyrut, Müessetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2013, s. 335-339, 375-377, 135-141. Ayrıca yukarıdaki Mâide ve Nahl âyetlerinin yorumu için başka Usûlî tefsirlere bkz. Abdullah eş-Şübbâr, *el-Cevherü's-Semîn fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mübîn*, II-III, Kuveyt, Mektebetü'l-Elfeyn, 1986, s. 136, 150, 442-444; Muhammed en-Nehâvendî, *Nefahâtü'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, II-III, y.y., Müessetü'l-bi'se, 1429/2008, s. 327, 342-343, 606-616; Muhammed es-Sebzavârî, *el-Cedid fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecid*, II-IV, Beyrut, Dârû't-Te'ârûf li'l-Matbû'ât, 1982, s. 412-413, 430-431, 252-254; Muhammed es-Sâdikî, *el-Furkân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 2. bs., XVI, Tahran, İntişârât-ı Ferheng-i İslâmî, 1406/1985, s. 466-473.

64 Bkz. es-Sâdikî, *a.g.e.*, VIII, s. 11-19, 207-209.

65 İlgili âyetin meâlî şu şekildedir: “Yaptıkları bu fiillerine karşılık başlarına bir felâket gelmeyeceğini sandılar da kör ve sağır kesildiler. Sonra [tövbe ettiler], Allah da onların tövbesini kabul buyurdu. Sonra [tekrar] onların çoğu kör ve sağır kesildiler. Allah, onların yaptıklarını hakıyla görendir.

66 Bkz. el-'Ayyâşî, *a.g.e.*, I, s. 363; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 491; el-Huveyzî, *a.g.e.*, I, s. 659; el-Meşhedî, *a.g.e.*, IV, s. 198-199; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II, s. 104.

onun imamlığını kabul etmemişlerdir.⁶⁷ Ahbârî müfessirlerden Şerefüddin el-Esterâbâdî (ö. 940/1533), İsrailoğullarından bahsedilen bir pasaj içerisinde bulunması hasebiyle Mâide sûresi 71. âyetin ilk bakışta İsrailoğullarını anlattığı görülse de sahâbîler, İsrailoğullarını karış karış takip edeceklerinden İmam Câfer'in, âyeti sahâbîleri kastedecek şekilde te'vil ettiğini ifâde etmektedir.⁶⁸ Yaptığı bu açıklama ile el-Esterâbâdî'nin, Câfer es-Sadık'a dayandırdığı bu bâtınî yorumun, âyetten kastedilen anlam olduğuna dikkat çekmeye çalıştığı görülmektedir. Feyz-i Kâşânî'nin de bu tutumda olduğu söylenebilir.⁶⁹

Mâide sûresi 71. âyette bulunan “فِتْنَةً” kelimesini birbirine yakın anlamlar olan cezâ, musîbet ve felâket gibi anlamlarla açıklayan Usûlî müfessirler ise bu âyetin, yaptıkları kötü eylemlerinin cezâsız kalacağını zanneden İsrailoğullarından bahsettiğini vurgulamaktadırlar.⁷⁰

c. Zulmetmek ve Sapmak

Furkan sûresinin 8. ve 9. âyetleri de Ahbârî müfessirler tarafından sahâbîlerle ilişkilendirilmektedir. Bu âyetlerde meâlen şöyle buyurulmaktadır: “...*Ve zalimler [inananlara] şöyle dediler: ‘Siz ancak büyülenmiş bir adama uymaktasınız.’ [Ey Peygamber! bunların] senin hakkında düzdükleri yakışsız benzetmelere bak hele, bunlar saptılar, doğru yolu da bulamayacaklar.*” Ahbârî müfessirler el-Kummî, Şerefüddin el-Esterâbâdî, Feyz-i Kâşânî, Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî, ve Muhammed el-Meşhedî'nin (ö. 1125/1713[?]) bu âyetleri tefsir etme sadesinde İmam Bâkîr'a nispet edilen naklettikleri birtakım rivâyetlere göre Furkan sûresi 8. âyet Allah Resûlü'ne (s.a.s.) *إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا* (‘‘لَا مُحَمَّدٌ مِنْكُمْ حَقِيمٌ’’) *”وَقَالَ الظَّالِمُونَ (لَأَلِ مُحَمَّدٌ مِنْكُمْ حَقِيمٌ) ”* şeklinde indirilmiştir. Ayrıca bu rivâyetlerde Furkan sûresi 9. âyette bulunan *”رَجُلٌ مَسْحُورٌ”* (yol) kelimesinden Hz. Ali'nin kastedildiği, onun imâmetine davet eden Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sahâbîlerin haşa “büyülenmiş adam” (*رَجُلٌ مَسْحُورٌ*) dedikleri, böylece saptıkları ve bir daha Hz. Ali'nin imâmetiyle müşerref olmaya güç getiremeyecekleri anlatılmaktadır.⁷² Ahbârî müfessirlerden el-Cenâbezî ise

67 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 168-169.

68 Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 165-166.

69 Bkz. Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, I, s. 439.

70 Bkz. et-Tûsî, *a.g.e.*, III, s. 414-415; et-Tabresî, *a.g.e.*, III, s. 388-389; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 300-301; el-Âmilî, *a.g.e.*, I, s. 392-393; en-Nehâvendî, *a.g.e.*, II, s. 414; Muğniyye, *Kâşif*, III, s. 101-102; et-Tabâtabâî, *Mizân*, VI, s. 56-57; Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, I, s. 671; es-Sâdikî, *a.g.e.*, IX, s. 140-141. Krş. eş-Şübbî, *a.g.e.*, II, s. 199-200; es-Sebzevârî, *a.g.e.*, II, s. 501.

71 Parantez içerisindeki ibâre âyetten değildir.

72 Bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 468-469; Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 367; Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 6; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, III, s. 156; el-Huveyzî, *a.g.e.*, IV, s. 7; el-Meşhedî, *a.g.e.*, IX, s. 370.

söz konusu âyetleri tefsir ederken ne bu rivâyetlere yer vermekte ne de âyetleri bu yönde tefsir etmektedir.⁷³ Rivâyetlerin, Allah Resûlü'nü ashâbı tarafından büyülenmiş adam yakıştırmasıyla karşı karşıya bıraktırması el-Cenâbezi'nin, bu rivâyetleri terk etmesine ve âyetleri imâmet çerçevesinde sahâbîlerle ilişkilendirmemesine yol açmış olabildiğini akla getirmektedir.

Usûlî müfessirler ise burada, Resûl-i Ekrem'i (s.a.s) müminlere büyülenmiş adam yakıştırmasıyla takdim edenlerin Müşrikler olduğunu vurgulamaktadırlar. Böylece onlar, Furkan sûresinin 8. ve 9. âyetlerini sahâbîlerle ilişkilendirmemektedirler.⁷⁴

d. İmâmete Tahammül Edememek

Câfer es-Sâdık'a dayandırılan bir habere göre sahâbîlerin, Hz. Ali'ye kin besleyip ondan çok nefret ettiklerinden dolayı onun yanlarında anılmasına tahammül edemedikleri anlatılmakta, Kehf sûresi 101. âyetin⁷⁵ de bu durumu belirttiği ileri sürülmektedir. el-Kummî, Kehf sûresinin bu âyetini Câfer es-Sâdık'tan gelen ilgili rivâyetle açıklamaktadır.⁷⁶ Feyz-i Kâşânî, Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî, el-Meşhedî ve el-Cenâbezi, ilgili âyeti açıklarken bu rivâyete yer vermektedirler.⁷⁷ Buna göre sahâbîler, âyette “ذَكَرِي”⁷⁸ şeklinde ifâde edilen Hz. Ali'nin imametine kör kesilmiş, ona ve yakınlarına düşmanlık beslediklerinden onun, yanlarında anılmasına tahammül edememişlerdir. Söz konusu âyetin tefsiri ile ilgili nakledilen başka bir rivâyete göre Kehf sûresi 101. âyetin anlamını soran Me'mûn'a İmam Ali er-Rıza şöyle cevap vermiştir: “Şüphesiz gözün perdesi anmaya/zikretmeye engel değildir. Anmak da gözle görülecek bir eylem değildir. Ancak Allah [bu âyette] Ali b. Ebî Tâlib'in velâyetini inkâr edenleri körlere benzetmiştir. Çünkü onlar Allah Resûlü'nün [Ali b. Tâlib ile ilgili sarfettiği] sözleri sıkıcı buluyor

73 el-Cenâbezi, *a.g.e.*, III, s. 135-136.

74 Bkz. et-Tûsî, *a.g.e.*, IV, s. 362-363; et-Tabresî, *a.g.e.*, IV, s. 282; eş-Şeybânî, *a.g.e.*, IV, s. 63; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, IV, s. 450-451; el-Âmilî, *a.g.e.*, II, s. 403; en-Nehâvendî, *a.g.e.*, IV, s. 470-471; Muğniyye, *Kâşif*, V, s. 553; et-Tabâtabâî, *Mizân*, XV, s. 148-149; Muhammed eş-Şirâzî, *a.g.e.*, III, s. 737; es-Sâdıkî, *a.g.e.*, XXI, s. 276. Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, IX, s. 146-149. Krş. eş-Şubber, *a.g.e.*, IV, s. 345-346; es-Sebzevârî, *a.g.e.*, IV, s. 138.

75 İlgili âyetin meâlî şu şekildedir: “Onlar ki, zikr'ime (Kur'an) karşı kör kesilmiş ve onu dinlemeye bile tahammül edemiyorlardı.”

76 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 404.

77 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 408; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 494; el-Huveyzî, *a.g.e.*, III, s. 311; el-Meşhedî, *a.g.e.*, VIII, s. 172; el-Cenâbezi, *a.g.e.*, II, s. 485.

78 Ahbârîlere göre Hz. Ali'nin imâmeti olarak açıklanan «ذَكَرِي» tamlaması lügat açısından “benim andığım, benim zikrettiğim” şeklinde açıklanmalıdır. Dolayısıyla onlara göre ilgili tamlamadan Hz. Ali'nin imâmeti kastedilmiş olup Kur'an amaçlanmamaktadır.

ve bunları işitmeye tahammül edemiyorlardı.”⁷⁹ İlgili âyetteki “ذِكْرِي” terkinin “Allah’ın kendisiyle hatırladığı şey” anlamında olduğunu, bu açıdan tüm yaratılanların onu hatırlattığını ancak onu hatırlatmada bunlar arasında kuvvet farkı bulunduğunu bundan dolayı “ذِكْر” kelimesinin her şeye kullanılmamasına karşılık Kur’ân, Hz. Peygamber ve imam için kullanıldığını ifâde eden Ahbârî müfessir el-Cenâbezî, yukarıdaki rivâyette İmam Rıza’nın ilgili âyete yaptığı tefsire atf yaparak “ذِكْرِي” terkinin Hz. Ali ve velâyetiyle tefsir edilmesini onun Allah’ı hatırlatmada sahip olduğu ulviyyet/yüksekliğe bağlamaktadır.⁸⁰

Usûlî müfessirlerden et-Tûsî, ilgili âyette Allah’ı inkâr edenlerin onun birliğine delâlet eden kanıtları görememekte gözlerinin perdelendiğinin ve bu kanıtları gözler önüne seren âyetleri duymanın da onlara çok ağır geldiğinin anlatıldığını ifâde etmektedir.⁸¹ Söz konusu âyetle ilgili tutumu et-Tabresî, et-Tabâtabâî ve başka Usûlî müfessirlerde de görmek mümkündür.⁸² Bu arada et-Tabâtabâî, İmam Rıza’dan gelen açıklamanın, ilgili âyetin delâlet kapsamına uygun örnek olarak değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmektedir.⁸³

e. Münâfıklık

Ahbârî müfessir Ali b. İbrahim el-Kummî, “Kendilerine ‘Allah’ın indirdiğine ve peygambere gelin.’ dediğinde münâfıkların senden alabildiğine uzaklaştuklarını görürsün.” meâlindeki Nisa sûresi 61. âyetin sahâbîlerden bahsettiğini ileri sürmektedir. Bu âyette belirtilen münâfıkların, Âl-i Muhammed’in düşmanları olduklarını ve âyetin onların tümü hakkında geçerli olduğunu savunan el-Kummî, Allah’ın indirdiği ve Hz. Peygamber’in kendisine çağırdığı şeyle Hz. Ali’nin imâmetini kastetmiş olmalıdır.⁸⁴ Nitekim Ahbârî müfessir Şerefüddin el-Esterâbâdî kendisine çağrılan şeyi imâmet olarak açıklamaktadır.⁸⁵ el-Kummî, Câfer es-Sâdık’tan gelen bir rivâyete istinâden Tevbe sûresi 74. âyeti⁸⁶ de sahâbî-

79 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 408; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 494; el-Huveyzî, *a.g.e.*, III, s. 310; el-Meşhedî, *a.g.e.*, VIII, s. 172; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II, s. 485.

80 el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II, s. 485.

81 et-Tûsî, *a.g.e.*, VII, s. 75-76.

82 Bkz. et-Tabresî, *a.g.e.*, VI, s. 391; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, IV, s. 151; el-‘Âmilî, *a.g.e.*, II, s. 249; Muğniyye, *Kâşif*, V, s. 163; et-Tabâtabâî, *Mizân*, XIII, s. 296; Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, III, s. 422; es-Sâdıkî, *a.g.e.*, XVIII, s. 224-226; Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, VII, s. 531-532.

83 et-Tabâtabâî, *Mizân*, XIII, s. 305.

84 Bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 135.

85 Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 138.

86 İlgili âyetin meâli şu şekildedir: “Onlar (münâfıklar), [Hz. Peygamber ve Kur’an ile ilgili] bir şey söylemediklerine dâir Allah’a yemin ediyorlar. Andolsun ki, onlar küfrü gerektiren sözü söylediler ve [görünüşte] müslüman olduktan sonra kâfir oldular. Buna rağmen başaramadıkları

lerle ilişkilendirmektedir. Rivâyette Tevbe sûresi 74. âyetin, imâmetin Hâşimoğulları'na/Ehl-i beyt'e verilmemesi hususunda anlaşma yapan sahâbîler hakkında indiği vurgulanmaktadır. Buna göre Resûl-i Ekrem (s.a.s.) Hz. Ali'yi imam olarak takdim edince münafıklardan falan (Hz. Ebû Bekr), falan (Hz. Ömer),⁸⁷ Abdurrahman b. 'Avf (ö. 32/652), Sa'd b. Ebî Vakkâs (ö. 55/675), Ebû 'Ubeyde (ö. 18/639), Sâlim Mevlâ Ebû Huzeyfe (ö. 12/633) ve Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670) Kâbe'de imâmetin Hz. Ali ve evlâdına verilmemesi hususunda anlaşmışlardır. Cebrâil'in bu durumu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bildirmesi üzerine Allah Resûlü onları çağırılmış ve onlara imâmetin Ali ve evlâdına verilmemesine ilişkin anlaşma yapıp yapmadıklarını sormuş, onlar da bu hususta anlaşma yaptıklarını inkâr etmiş ve buna dâir yemin etmişlerdir. Bunun üzerine Allah, Tevbe sûresi 74. âyeti indirmiştir.⁸⁸ Böylece söz konusu rivâyet aracılığıyla Tevbe sûresi 74. âyette, isimleri yukarıda geçen sahâbîlerin, Ali ve evlâdına imâmetin verilmemesi yönünde anlaştıkları halde böyle bir şey yapmadıklarına dâir Allah'a yemin ettiklerinin, bu tutumları sebebiyle dinden çıktıklarının, ayrıca Hz. Ali'nin imâmetini ilan eden Hz. Peygamber'i (s.a.s.) öldürmeye yeltenmişlerse de bunu başaramadıklarının anlatıldığı öne sürülmektedir.

el-Kummî, Zuhuf sûresi 79 ve 80. âyetlerin⁸⁹ de yukarıdaki rivâyette bahsedilen sahâbîlerin, imâmetin Ali ve evlâdına verilmemesine ilişkin Kâbe'de aldıkları kararı anlattığını savunmaktadır. Bu yönüyle ona göre ilgili iki âyette, imâmetin Ali ve evlâdına verilmemesi hususunda sahâbîlerin kesin karar verdikleri, Allah'ın da imâmetin Ali ve evlâdına verilmesinde kararlı olduğu, onların bu husustaki sırlarını ve gizli konuşmalarını duyduğu ve bunların melekler tarafından kayıt altına alındığı anlatılmaktadır.⁹⁰ Nisa sûresi 61, Tevbe sûresi 74, Zuhuf sûresi 79 ve 80. âyetlere el-Kummî tarafından yapılan açıklamalara bir arada baktığımızda imâ-

şeye (Hz. Peygamber'i öldürmeye) de giriştiler. Onların [Hz. Peygamber'den] intikam almaya kalkışmaları, Allah'ın ve onun lütfu ile Peygamber'in kendilerini zengin kılmamasından başka bir şey değildir. [Buna rağmen] onlar tövbe ederlerse, kendileri için hayırlı olur. Yok eğer tövbe etmezlerse Allah onları dünyada ve âhirette acıklı bir azâba çarptıracaktır. Artık onlar için yeryüzünde ne bir dost, ne de bir yardımcı vardır.”

87 el-Kummî, yukarıda bahsedilen yedi sahâbînin ilk ikisinin ismini belirtmeyerek onları “falan ve falan” şeklinde zikretmiştir. Ancak Feyz-i Kâşânî'nin Câfer es-Sâdık'tan aktardığı rivâyete göre bunların Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer oldukları bilinmektedir. Bkz. Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 133.

88 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 277.

89 İlgili âyetlerin meâlî şu şekildedir: “[Ey Peygamber!] Yoksa [seni öldürmeye] kesin karar mı verdiler? Şüphesiz biz de [seni korumak ve onları cezalandırmakta] kararlıyız. Yoksa onların [seni öldürmekle ilgili] sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Hayır öyle değil, yanlarındaki elçilerimiz (melekler) yazmaktadırlar.”

90 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 629.

metin Ali ve evlâdına verilmemesi hususunda anlaşma yapmalarına rağmen Allah Resûlü (s.a.s.) önünde böyle bir karar almadıklarına yönelik yemin etmeleri ona göre sahâbîlerin nifâk sebebi olmalıdır. Ahbârî müfessir Feyz-i Kâşânî'nin de el-Kummî gibi ilgili sûrelerdeki âyetleri imâmeti kabul etmemeleri yönüyle sahâbîlere yordduğu anlaşılmaktadır.⁹¹ Ahbârî müfessirler Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî ve el-Meşhedî Nisa sûresi 61. âyeti, el-Kummî'nin ilgili âyete yaptığı tefsirle açıklamışlardır.⁹² Ahbârî müfessir el-Cenâbezî Nisa sûresi 61. âyetin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vefâtından sonra Hz. Ali ve taraftarları ile diğer sahâbîler arasında çıkacak anlaşmazlıkların çözümü için Hz. Ali'nin karşısında olan sahâbîlerin Allah'ın indirdiği Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine çağrıldıklarında onların Kur'an ve Sünnet'ten alabildiğine uzaklaştıklarını anlattığını iddia etmektedir. Ayrıca o, Nisa sûresi 61. âyette Hz. Peygamber'e yapılan hitâptan (...*senden alabildiğine uzaklaştıklarını görürsün...*) Hz. Ali'nin îma edildiğini veya Hz. Ali'den uzaklaşmanın Hz. Peygamber'den uzaklaşmak anlamına geldiğine işâret etmek için hitâbın Hz. Peygamber'e yöneltildiğini savunmaktadır.⁹³ Ahbârî müfessir Şerefüddin el-Esterâbâdî Nisâ sûresi 61. âyetin Hz. Ali ve düşmanları hakkında indiğini, Câfer es-Sâdik'tan yaptığı bir nakille ifâde etmektedir.⁹⁴ Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî ve el-Meşhedî, Tevbe sûresi 74. âyetin, imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîlerle ilişkilendirildiğine dâir el-Kummî'nin Câfer es-Sâdik'tan gelen yukarıda zikrettiği rivâyetin dışında yine bu anlamda başka rivâyetlere de yer vermektedir.⁹⁵ el-Cenâbezî ise Tevbe sûresi 74. âyetin, hakkında gelen rivâyetler gereği imâmeti kabul etmemeleri yönüyle sahâbîler veya Tebuk seferi dönüşü Allah Resûlü'nü öldürmeye yeltenen münafıklarla ilişkilendirilebileceğini belirtmektedir.⁹⁶ Şerefüddin el-Esterâbâdî, Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî, el-Meşhedî ve el-Cenâbezî'nin Zuhruf sûresi 79 ve 80. âyetleri imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîlerle ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır.⁹⁷

Usûlî müfessirler arasında ise et-Tûsî, et-Tabresî, Fethullah el-Kâşânî, Ali el-Âmilî, Muhammed Cevad Muğniyye (1904-1979), et-Tabâtabâî, Mekârim eş-

91 Bkz. Feyz-i Kâşânî Kummî, *a.g.e.*, I-II-III, s. 343, 133-134, 301.

92 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 387; el-Huveyzî, *a.g.e.*, I, s. 509; el-Meşhedî, *a.g.e.*, III, s. 454.

93 el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II, s. 34.

94 Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 138.

95 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 145-147; el-Huveyzî, *a.g.e.*, II, s. 243-245; el-Meşhedî, *a.g.e.*, V, s. 500.

96 el-Cenâbezî, *a.g.e.*, s. 268.

97 Bkz. Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, IV, s. 154-155; el-Huveyzî, *a.g.e.*, IV, s. 615-616; Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 214, 553-554; el-Meşhedî, *a.g.e.*, XII, s. 101-103; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, IV, s. 62-63.

Şîrâzî ve Muhammed es-Sâdıki'nin mezkur üç sûredeki ilgili âyetleri tefsir ederken onları sahâbîlerle ilişkilendirmedikleri görülmektedir.⁹⁸ Usûlîler Abdullah eş-Şübber (ö. 1774/1827), Muhammed en-Nehâvendî, Muhammed es-Sebzevârî (1900-1989) ve Muhammed eş-Şîrâzî ilgili üç sûredeki âyetlerin bazısını tefsir ederlerken Ahbârîlerin sahâbîlerle ilişkilendirdiği yukarıdaki bazı rivâyetlere tefsirlerinde yer vermektedirler. Bu Usûlîlerin ilgili âyetlere ilişkin zikrettikleri açıklamaları âyetlerin te'vilî anlamı olduğunu kabul ettikleri anlaşılmaktadır.⁹⁹ Oysa Ahbârîler yukarıda zikredilen âyetlerin sahâbîler hakkında indikleri hususunda ısrarcı oldukları görülmektedir.

f. İmâmet Hususunda Kınanmak

Ahbârî müfessirler Saf sûresinin 2 ve 3. âyetlerini de sahâbîlerle ilişkilendirmektedirler. *“Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri neden söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında büyük nefret gerektiren bir iş-tir.”* meâlindeki bu sûrenin ilgili âyetlerini tefsir ederken Ali b. İbrahim el-Kummî şunları söylemektedir: *“[Bu âyetler] ona yardım edeceklerini, emrine muhâlefet etmeyeceklerini ve müminlerin emiri hakkında verdikleri sözü bozmayacaklarını vaad eden Allah Resûlü'nün (s.a.s.) ashâbına hitâb etmektedir... [Kalben] Tasdik etmeseler de Allah'ın onları mümin olarak isimlendirmesi [dil ile] ikrarlarına binâendir.”*¹⁰⁰ İsnâaşeriyye rivâyet kitaplarında bulunan başka bir habere göre Müslümanların, *“Allah'a en sevimli amellerin neler olduğunu bilseydik, canlarımız ve mallarımızla onları yapmak için çabalar’dık.”* demeleri üzerine *“Muhakkak ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir yapı gibi saf tutarak çarpışanları sever.”* meâlindeki Saf sûresi 4. âyetin indiği ancak Müslümanların Uhud savaşında bu âyette istenileni yerine getirmemeleri üzerine Saf sûresi 2 ve 3. âyetlerin indiği nakledilmektedir.¹⁰¹ Feyz-i Kâşânî'nin, Saf sûresi 2 ve 3. âyetleri tefsir etme sadedinde önce bu habere yer vermesi, akabinde el-Kummî'nin bu âyetlere yaptığı yukarıdaki tefsiri zikretmesi, Saf sûresinin ilgili âyetlerinin, onlara göre imâmet gereğinin yapılmaması açısından sahâbîleri de

98 et-Tüsî, *a.g.e.*, III-V-IX, s. 125, 159-161, 163; et-Tabresî, *a.g.e.*, III-V-IX, s. 116-117, 91-92, 96; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, II-III-VI, 94, 139-140, 270-271; el-‘Âmilî, *a.g.e.*, I-II-III, s. 322, 27-28, 181; Muğniyye, *Kâşif*, II-IV-VI, s. 366, 70-72, 560; et-Tabâtabâî, *Mizân*, IV-IX-XVIII, s. 343, 283-285, 102; es-Sâdıki, *a.g.e.*, VII- XIII- XXVI, s. 150-151, 228-231, 368-369; Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, III-V-XII, s. 160-162, 254-258, 367-368.

99 eş-Şübber, *a.g.e.*, II-III-V, s. 60-61, 97-98, 433; en-Nehâvendî, *a.g.e.*, II-III-V, s. 241, 180-182, 527; es-Sebzevârî, *a.g.e.*, II-III-VI, s. 305, 316-362, 374-375; Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, I-II-V, s. 498, 429-430, 81.

100 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 700.

101 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 430.

içine alacak şekilde genel bir manayla anlaşılması gerektiği intibâmı vermektedir.¹⁰² Feyz-i Kâşânî tarafından ilgili iki âyete dönük bakış açısı Ahbârî müfessirler Muhammed el-Meşhedî ve el-Cenâbezi’de de görülmektedir.¹⁰³ Diğer yandan Câfer es-Sâdık’ın, müminin, yapacağı maddî destekle kardeşini cihada hazırlaması yönünde verdiği sözün adak olduğunu, bu husustaki sözünü yerine getirmeyenin ilk etapta Allah’a verdiği sözü yerine getirmediğini sonra da Allah’ın büyük nefretiyle karşı karşıya kaldığını, Saf sûresi 2 ve 3. âyetlerin de bunu ifade ettiğini dediği nakledilmektedir. Ahbârî müfessirler Hâşim el-Bahrânî ve el-Huveyzî, Saf sûresi’nin ilgili iki âyetini tefsir ederken el-Kummî’nin bunlara yaptığı tefsiri aktarmalarının yanı sıra Câfer es-Sâdık’tan nakledilen yukarıdaki rivâyete yer vermektedirler.¹⁰⁴

Usûlî müfessirler et-Tûsî, et-Tabresî, Fethullah el-Kâşânî, Ali el-‘Âmilî ve Mekârim eş-Şîrâzî Saf sûresinin ilgili âyetlerinin nüzul sebebi ile ilgili aktardıkları görüşler ve ilgili iki âyete yaptıkları tefsirler arasında imâmet odaklı sahâbîlerle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁰⁵ Usûlî müfessir Muğniyye Saf sûresi 2 ve 3. âyetlerin, cihad izni gelmeden bir grup sahâbînin onun farz kılınmasını temenni ettikleri, ancak cihad emri geldikten sonra bunun, onların bir kısmına ağır geldiğini, ilgili iki âyetin de bunun üzerine indiğini belirtmektedir. Birçok müfessir tarafından nakledilen bu bilginin Saf sûresinin söz konusu iki âyetinin nüzul sebebi olabileceğini savunan Muğniyye, bu iki âyetten sonra gelen 4. âyetin de siyak açısından bunu desteklediğini vurgulamaktadır.¹⁰⁶ et-Tabâtabâî’nin de Muğniyye gibi düşündüğü anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

g. İmâmete İlişkin Sözü Bozmak

Ali b. İbrahim el-Kummî, Bakara sûresi 27¹⁰⁸ ve Mâide sûresi 13. âyetlerin,¹⁰⁹ sahâbîlerin Hz. Ali’nin imâmeti hakkında verdikleri sözü bozduklarını anlattığını

102 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 430.

103 el-Meşhedî, *a.g.e.*, XIII, s. 219-220; el-Cenâbezi, *a.g.e.*, IV, s. 172.

104 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, IV, s. 327-328; el-Huveyzî, *a.g.e.*, V, s. 310.

105 et-Tûsî, *a.g.e.*, IX, s. 446-447; et-Tabresî, *a.g.e.*, IX, s. 460-461; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, VII, s. 42-43; el-‘Âmilî, *a.g.e.*, III, s. 317; Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, XIV, s. 127-128.

106 Muğniyye, *Kâşif*, VII, s. 313.

107 et-Tabâtabâî, *Mizân*, XIX, s. 219.

108 İlgili âyetin meâlî şu şekildedir: “Onlar ki, pekiştirilmesinden sonra (ezelde) Allah’a verdikleri sözü bozarlar, Allah’ın korunmasını emrettiği bağları koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk peşinde koşarlar. İşte onlar gerçekten zarara uğrayanlardır.”

109 İsrâiloğullarından bahseden ilgili âyetin meâlî şu şekildedir: “Verdikleri sözü bozduklarından dolayı onları lanetledik, kalplerini de katılaştırdık. Birtakım kelimeleri farklı manaya gelecek şekilde asıl anlamları dışında kullanmaktadırlar. Kendilerine hatırlatılan dinî hükümlerin pek ço-

iddia etmektedir. Buna göre Bakara sûresi 27. âyette Hz. Ali ve evlâdının imâmetini kabul etmemekle sahâbîlerin, Allah'ın emrini yerine getirmedikleri¹¹⁰ Mâide 27. âyette de sözü edilen ahdi bozmalarından dolayı onların Allah tarafından lanetlendikleri anlatılmaktadır.¹¹¹ Böylece ona göre bu iki âyette bulunan ”الَّذِينَ ” ” فِيمَا نَقُضُوا مِيثَاقَهُمْ ” (sözlerine bozmaları sebebiyle) terkipleri, sahâbîlerin Hz. Ali'nin imâmetine ilişkin verdikleri sözlerini yerine getirmediklerini açıkça ifâde etmektedir. Ahbârî müfessirlerden el-Cenâbezi, Bakara sûresi 27. âyette verdikleri sözü bozanlardan amaçlananların, Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmemeleri açısından sahâbîler olduğunu düşünmektedir.¹¹² Diğer yandan İmâmiyye rivâyetlerinde İmam Bâkır'a dayandırılan bir rivâyete göre Bakara sûresi 27. âyette anlatılan Allah tarafından alınan söz; Allah'ın rab, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamber, Hz. Ali'nin imam, Ali Şâsi'na da beslenecek muhabbet olduğuna yöneliktir.¹¹³ Ahbârî müfessirler Feyz-i Kâşânî ve Nureddin el-Kâşânî Bakara sûresi 27. âyeti İmam Bâkır'a nispet edilen yukarıdaki rivâyet gereği tefsir etmektedirler.¹¹⁴ Öte yandan Ahbârî müfessir el-Meşhedî, Bakara sûresinin ilgili âyetini tefsir ederken onu sahâbîlerle ilişkilendirmemesi dikkat çekmektedir.¹¹⁵ Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî ve el-Meşhedî Mâide sûresi 13. âyetin tefsiri sadedinde el-Kummî'nin bu âyete yaptığı tefsiri nakletmekle yetinmişlerdir.¹¹⁶ el-Cenâbezi, Mâide sûresi 13. âyetin tefsirine “*Ey Muhammed ümmeti! Ali hakkında verdiğiniz sözü hatırlayın ve gereğini yerine getirin. [Verdiğiniz bu sözden sonra inkâr edenlerden olmayın.]*” şeklinde bir giriş cümlesiyle başlayarak âyetin sahâbîlerle ilgili olduğunu ileri sürmektedir.¹¹⁷ Feyz-i Kâşânî ise Mâide sûresinin ilgili âyetini tefsir ederken el-Kummî'nin tefsirine yer vermemiştir. Feyz-i Kâşânî'nin, Mâide sûresi 12. âyette İsrâiloğullarından bahsedilmesi sebebiyle Mâide sûresi 13. âyette bahsedilen sözünü bozanlar ve böylece Allah'ın rahmetinden kovulanların, İsrailoğulları olduğunu tercih ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁸

ğunu aldırılmaz olmuşlar. (Ey Muhammed!) İçlerin pek az bir kısmı hariç, onlardan daima hâinlik göreceksin. Yine de sen onları hoş gör ve aldırış etme. Şüphesiz Allah, iyilik yapanları sever.

110 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 37

111 *A.e.*, s. 157.

112 el-Cenâbezi, *a.g.e.*, I, s. 69.

113 Bkz. Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 70-71.

114 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, I, s. 79; Molla Nureddin Muhammed b. Murtaza el-Kâşânî, *Tefsîr-rü'l-Mu'in*, thk. Hüseyin Dergâhî, I, Kum, Mektebetü Âyetillah el-'Uzma el-Mer'âşi en-Neceffî, t.y., s. 31.

115 el-Meşhedî, *a.g.e.*, I, s. 303-307.

116 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 454; el-Huveyzî, *a.g.e.*, I, s. 601; el-Meşhedî, *a.g.e.*, IV, s. 61-62.

117 el-Cenâbezi, *a.g.e.*, II, s. 78.

118 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, I, s. 400.

Usûlî müfessirlerden Ebû Cafer et-Tûsî, Mâide sûresi 13. âyetin İsrâiloğullarından bahsettiğini belirtirken Bakara sûresi 27. âyetten kimlerin amaçlandığı ile ilgili görüşler sıralamaktadır. Bu görüşler arasında ilgili âyeti, imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîlerle ilişkilendiren herhangi bir görüşe rastlanmazken et-Tûsî, bu âyetin Ehl-i kitap hakkında indiği görüşü tercih etmektedir.¹¹⁹ Birçok Usûlî müfessirin et-Tûsî gibi ilgili iki sûredeki âyetleri imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîlerle ilişkilendirmediği görülmektedir.¹²⁰ Ancak günümüz Usûlî müfessirlerinden Mekârim eş-Şîrâzî'nin Bakara sûresi 27. âyette «وَيَقْطُوعُونَ» «مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ» (Allah'ın korunmasını emrettiği bağları koparıyorlar) cümlesinin, bazı İsnâaşeriyye müfessirleri tarafından Ehl-i beyt imamlarından bağın koparılması şeklinde yorumlandığını belirttikten sonra bu yorumun ilgili âyetteki söz konusu terkipten anlaşılan küllî/tümel anlamın bir kısmı olduğunu ifâde etmesi dikkat çekmektedir.¹²¹

h. Kâfir Olmak ve Dinden Dönmek

Âl-i İmrân sûresi 86-91. âyetlerden¹²² oluşan pasajın tamamının kendi deyişiyle Âl-i Muhammed'in düşmanları hakkında olduğunu ileri süren Ali b. İbrâhim el-Kummî, ilgili âyetlerden oluşan pasajın başında “*Sonra, Allah azze ve celle müminlerin emiri hakkında Allah'a verdikleri sözü bozan ve Allah Resûlü'nden sonra kâfir olan kimseleri zikretti.*” diyerek Resûl-i Ekrem'den sonra sahâbîlerin kâfir olduklarını açıkça belirtmektedir. Ona göre söz konusu âyetlerde Allah Resûlü'nün (s.a.s.) ashâbının iman ettikten sonra kâfir oldukları; Allah, melekler ve insanlar tarafından ebedî olarak lanetlendikleri, iman ettikten sonra seçtikleri inkârda ileri gittikleri, yapacakları tövbelerinin asla kabul edilmeyece-

119 et-Tûsî, *a.g.e.*, I-III, s. 193-196, 318-320.

120 et-Tabresî, *a.g.e.*, I-III, s. 139-140, 297-299; eş-Şeybânî, *a.g.e.*, I, s. 105-106; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, I-II, s. 104-106, 234-235; el-'Âmilî, *a.g.e.*, I, s. 91-92, 370-371; Muğniyye, *Kâşif*, I-III, s. 70-72, 30-32; et-Tabâtabâî, *Mizân*, I-V, 82, 205-206; es-Sâdikî, *a.g.e.*, I-VIII, 255-261, 223-226.

121 Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, I, s. 101.

122 İlgili âyetlerden oluşan pasajın meâlî şu şekildedir: “Peygamber'in hak olduğuna tanıklık eden ve kendilerine açık deliller geldiği halde, imandan sonra inkârı seçenleri Allah nasıl doğru yola erdirtir! Allah, zâlim toplumu doğru yola iletmez. Onların cezası; Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğramaktır. Bunların (onlara) lâneti temelli olacaktır. Onların ne azapları hafifletilecek ne de yüzlerine bakılacaktır. Ancak inkâr ettikten sonra tövbe edip kendilerini düzeltenler (bunlardan) hâriçtir. Muhakkak ki, iman ettikten sonra inkârı seçen sonra da inkârda aşırı gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte onlar dalâlete saplananların ta kendileridir. Muhakkak ki, inkârda direnip kâfir olarak ölenler (azaptan kurtulmaları için) dünya dolusu altın verseler bile bu, onların hiçbirisinden kabul edilmeyecektir. Onlara acıklı bir azap vardır. Onların (bu azaba karşı) hiçbir yardımcısı da olmayacaktır.”

ği, kâfir olarak öldüklerinde dünya dolusu altın verseler de bunun onlardan asla kabul edilmeyeceği ve onları acıklı bir azabın beklediği anlatılmaktadır.¹²³ Câfer es-Sâdik'tan gelen bir rivâyete göre Âl-i İmrân sûresi 86-89. âyetler, bir cinâyet işledikten sonra Medine'den Mekke'ye kaçan ve İslam'dan dönen ensârdan el-Hâris b. Süveyd hakkında inmiştir. Buna göre el-Hâris tövbe hakkının olup olmayacağını öğrenmek üzere Resûlullah'a (s.a.s.) sormaları için yakınlarına haber salmış bunun üzerine de söz konusu âyetler inmiştir.¹²⁴ Ahbârî müfessir Feyz-i Kâşânî, Âl-i İmrân sûresi 86-89. âyetleri İmam Câfer'den gelen yukarıdaki rivâyete göre, ayrıca Âl-i İmrân sûresi 90 ve 91. âyetleri sahâbîlerle ilişkilendirilmeden açıklamıştır. Kaşânî'nin bu tutumu, ilgili âyetlerin tefsiri hususunda el-Kummî'ye katılmadığını göstermektedir.¹²⁵ Hâşim el-Bahrânî, Âl-i İmrân sûresi 86-91. âyetlerden oluşan kısmı tefsir ederken hem el-Kummî'nin açıklamasını hem de İmam Câfer'den gelen rivâyeti zikretmiştir.¹²⁶ el-Kummî'nin tefsirine yer vermeyen el-Huveyzî, Âl-i İmrân sûresinin ilgili âyetlerini açıklarken Câfer es-Sâdik'tan gelen söz konusu rivâyeti zikretmiştir.¹²⁷ Bu âyetleri Câfer es-Sâdik'tan gelen rivâyet gereği sahâbîlerle ilişkilendirmediği anlaşılan Ahbârî müfessir el-Meşhedî, Âl-i İmrân sûresi 90. âyette bulunan “*Muhakkak ki, iman ettikten sonra inkârı seçen sonra da inkârda aşırı gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir.*” meâlindeki ifâdenin altında Yahudiler ve başkalarının yanında kendisinin deyimiyile Hz. Ali'nin ilan edilen imâmetine Allah Resûlü'nün (s.a.s.) önünde iman ettikten sonra halifeliğin/imamlığın hakları olduğunu iddia eden önde gelen sahâbîlerin (onları şeytanlar olarak nitelemiştir.) de değerlendirilebileceğini ifâde etmektedir.¹²⁸ Bu tutumun benzeri Âl-i İmrân 86-91. âyetleri tefsir ederken Ahbârî müfessir el-Cenâbezî'de de görülmektedir.¹²⁹

el-Kummî, Muhammed sûresi 1. âyetin de sahâbîlerin kâfir olduklarını belirttiğini öne sürmektedir. O, “*İnkâr edip (insanları) Allah yolundan alıkoyanların amellerini Allah boşa çıkaracaktır.*” meâlindeki Muhammed sûresi 1. âyetin Allah Resûlü'nden (s.a.s.) sonra dinden dönen, Ehl-i beyt'in hakkını gasp eden, müminlerin emirine sırt çeviren ve imamların velâyetini/imâmetini kabul etmeyenler hakkında indiğini ifâde etmektedir.¹³⁰ Öte yandan İsnâaşeriyye rivâyetleri

123 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 103-104.

124 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, I, s. 261; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 297.

125 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, I, s. 261-262.

126 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 297.

127 el-Huveyzî, *a.g.e.*, I, s. 362.

128 el-Meşhedî, *a.g.e.*, III, s. 156-159.

129 Bkz. el-Cenâbezî, *a.g.e.*, I, s. 281-282.

130 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 642.

arasında meâli yukarıda verilen Muhammed sûresi 1. âyette bulunan “الذين كفروا” (kâfir olanlar) ifâdesinin Ümeyyeogullarından ibâret olduğunu belirten haberlere rastlanmaktadır.¹³¹ Bu arada kimi Ahbârî tefsirlerde Muhammed sûresinin, sonuna kadar bir âyetin Ümeyyeogulları, bir âyetin Ali Şîası şeklinde olmak üzere iki gruptan bahsettiğini belirten rivâyetler bulunmaktadır.¹³² Muhammed sûresinin tümünde Hz. Ali'nin imâmetine inanan ve onun imâmetini inkâr eden kimselerin hâllerinin anlatıldığını savunan el-Cenâbezî, bu sûrenin 1. âyetinden anlaşılan inkâr edilenin, görünürde Allah Teâlâ, Hz. Peygamber, âhîret veya Hz. Ali'nin imâmeti olabileceğini ancak ilgili âyetin devamında Allah yolundan alıkoymaktan (وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ) bahsedildiği, Allah yolundan (سَبِيلِ اللَّهِ) da sadece imâmetin kastedilebileceği sebebiyle Muhammed sûresinin ilgili âyetinden onun imâmetini inkâr edenlerin amaçlandığını vurgulamaktadır.¹³³ el-Cenâbezî'nin ilgili âyet hakkındaki bu yorumunun, onun mezhepçi tutuculuğundan kaynaklandığını söylemek zor olmasa gerektir. Feyz-i Kâşânî ve el-Huveyzî'nin Muhammed sûresi 1. âyetin de imâmeti kabul etmeme açısından sahâbilerden bahsedildiğini tercih ettikleri anlaşılmaktadır.¹³⁴

Hz. Ali'nin imâmetini kabul etmedikleri için sahâbilerin dinden çıktığını iddia eden el-Kummî'nin, bunu delillendirmek adına öne sürdüğü âyetlerden birisi de “*İnkâr edip insanları Allah'ın yolundan alıkoymaların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık azaplarını artırdıkça artıracacağız.*” meâlindeki Nahl sûresi 88. âyettir.¹³⁵ Feyz-i Kâşânî, Nahl sûresinin bu âyetinin sahâbileri de içine alacak şekilde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.¹³⁶ Hâşim el-Bahrânî ve el-Huveyzî Nahl sûresinin ilgili âyetinin tefsiri sadedinde el-Kummî'nin bu âyete yaptığı tefsiri zikretmekle yetinmişlerdir.¹³⁷ Ahbârî Müfessir el-Meşhedî'nin de el-Kummî'nin Nahl sûresinin ilgili âyetine yaptığı tefsire yer verdiği görülmektedir.¹³⁸ Diğer yandan Muhammed sûresi 1. âyette Allah yolundan alıkoymaktan (وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ) bahsedildiği, Allah yolundan (سَبِيلِ اللَّهِ) da sadece imâmetin kastedilebileceği sebebiyle Muhammed sûresinin ilgili âyetinden sadece Hz. Ali'nin imâmetini inkâr edenlerin amaçlandığını savunan Ahbârî müfessir

131 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, IV, s. 180.

132 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, IV, s. 180; el-Huveyzî, *a.g.e.*, V, s. 25; Nureddin el-Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 1365.

133 el-Cenâbezî, *a.g.e.*, IV, s. 81-82.

134 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 322; el-Huveyzî, *a.g.e.*, V, s. 25-27.

135 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 363.

136 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 324.

137 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 378; el-Huveyzî, *a.g.e.*, III, s. 73.

138 el-Meşhedî, *a.g.e.*, VII, s. 252.

el-Cenâbezî, Nahl sûresinde de Allah yolundan alıkoymaktan bahsedildiği hâlde bu sûrenin söz konusu âyetinde belirtilen inkâr edenlerden imâmet inkârcılarının yanı sıra Allah Teâlâ'yı ve Hz. Peygamber'i inkâr edenlerin de kastedebileceğine işâret etmesi dikkatten kaçmamaktadır.¹³⁹ Bu durum, bizce bir çelişkiyi ortaya koymaktan ziyâde müellifin inandığı şeyi âyetlere yansıtma çabasına giriştiğini şeklinde yorumlanmalıdır.

el-Kummî, Nisa sûresi 137. âyeti¹⁴⁰ Câfer es-Sâdık'tan gelen bir rivâyete göre tefsir etmektedir. Rivâyete göre Câfer es-Sâdık şöyle demektedir:

[Nisa sûresi 137. âyet] Allah Resûlü'ne (kalben) inanarak değil (dil ile) ikrar etmek sûretiyle iman edenler hakkında inmiştir. Sonra onlar, imâmeti asla Ehl-i beyt'e teslim etmeyeceklerine dâir aralarında anlaşmayı yazınca kâfir oldular. Velâyet (imâmet) [âyeti] inip Allah Resûlü (s.a.s.) Emir'ül-müminîn[in imâmetini kabul etmeleri için] onlardan söz alınca onlar, [yine kalben] tasdik etmek sûretiyle değil [dil ile] ikrar ederek iman ettiler. [Ancak] onlar Allah Resûlü vefât edince kâfir oldular ve kâfirliklerinde aşırıya gittiler.¹⁴¹

Böylece Nisa sûresi 137. âyeti imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîlerin kâfir olduklarıyla ilişkilendiren el-Kummî, "ارتدوا" (*dinden döndüler*) ifâdesinin yer aldığı Muhammed sûresi 25. âyeti¹⁴² de imametten dolayı sahâbîlerin mürted olduklarına delil olarak sunmaktadır.¹⁴³ el-Kummî'nin yukarıdaki âyetler dışında başka âyetleri de imametten dolayı sahâbîlerin mürted ve kâfir olduklarıyla ilişkilendirdiği bilinmektedir.¹⁴⁴ Feyz-i Kâşânî Muhammed sûresi 25. âyeti tefsir ederken el-Kummî'nin bu âyetle ilgili tefsirine yer vermezken¹⁴⁵ Nisa sûresi 137. âyetin tefsiri sadedinde onun, bu âyetin, imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîleri de içine alacak şekilde değerlendirilmesi gerektiği izlenimini vermektedir.¹⁴⁶ Şerefüddin el-Esterâbâdî, Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî,

139 el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II, s. 423.

140 İlgili âyetin meâli şu şekildedir: "Şüphesiz Allah, iman ettikten sonra inkâr edenleri, sonra inanıp tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarında aşırı gidenleri ne bağışlayacak ne de doğru yola iletacaktır."

141 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 149-150

142 İlgili âyetin meâli şu şekildedir: "Şüphesiz doğru yol (hidâyet) kendilerine belli olduktan sonra ona sırt çevirenleri, şeytan aldatmış ve ümitlerini boşa çıkarmıştır."

143 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 647.

144 Mesela Mâide 5/54. ve Muhammed 47/32. âyetler bunlardandır. Bu âyetlerin tefsiri için bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 163, 648.

145 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 328.

146 *A.e.*, I, s. 376.

el-Meşhedî ve el-Cenâbezi'nin Nisa sûresi 137 ile Muhammed sûresi 25. âyetleri onların deyimiyile sahâbîlerin kafîr ve mürted oldukları ile ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır.¹⁴⁷

et-Tûsî ile et-Tabresî başta olmak üzere birçok Usûlî müfessirin ilgili sûrelerin âyetlerini sahâbîlerle ilişkilendirmedikleri görülmektedir.¹⁴⁸

1. Amellerin Boşa Çıkması

Allah Teâlâ Kur'an'da kâfirlerin iyilik namına yaptıkları amellerinin onlara hiçbir fayda sağlamayacağını bildirmektedir. Mesela İbrahim sûresi 18. âyette meâlen şöyle buyurmaktadır: “*Rablerini inkâr edenlerin (iyilik adına) yaptıkları amellerin durumu fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle saçıp savurduğu küllere benzer. Onlar (dünyada) iyilik adına yaptıkları şeylerden (âhirette) hiçbir fayda göremeyeceklerdir. İşte bu, en büyük hüsrandır.*” Usûlî müfessirlerden Ebû Cafer et-Tûsî, İbrahim sûresi 18. âyetle ilgili olarak Allah'ın, hiçbir fayda sağlamayaacağı yönüyle kâfirlerin amellerini fırtınalı bir günde rüzgârın kuvvetle savurduğu küllere benzettiğini, bu açıdan kâfirlerin amellerinin etrafa savrulan küller misali boşa çıkacağını ifâde etmektedir.¹⁴⁹ et-Tûsî, “(Biz hesap günü) onların (inkâr edenlerin) (dünyada iyilik adına) yaptıkları tüm amellerine yönelecek ve onları toz duman edeceğiz.” meâlindeki Furkan sûresi 23. âyetin de bu durumu anlattığını belirtmektedir.¹⁵⁰ O, iyilik elde edecekleri inancıyla yaptıkları amellerin serâba benzetildiği, böylece yaptıklarının faydasız olduğu belirtilen Nur sûresi 39. âyet¹⁵¹ ile yaptıklarının boşa çıkarılacağını vurgulayan Ğâşiye sûresi 3. âyet-

147 Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 149, 569; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I-IV, s. 421-422, 186; el-Huveyzî, *a.g.e.*, I-V, s. 521-523, 41-42; el-Meşhedî, *a.g.e.*, III-XII, s. 564-566, 442-443; el-Cenâbezi, *a.g.e.*, II-IV, s. 59-60, 86-87.

148 et-Tûsî, *a.g.e.*, II-III-VI-IX, s. 432-438, 225-226, 271-272, 217, 227-228; et-Tabresî, *a.g.e.*, II-III-VI-IX, s. 338-341, 216, 190, 161, 174-175, Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, I-II-III-VI, s. 519-521, 173-174, 598-599, 347, 361-362; el-Âmilî, *a.g.e.*, I-II-III, s. 250-252, 348, 182, 205, 210; Muğniyye, *Kâşif*, II-IV-VII, s. 104-107, 462, 543, 60, 74-75; et-Tabâtabâî, *Mizân*, III-V-XII-XVIII, s. 293-294, 98-99, 263, 183-183, 197; es-Sâdikî, *a.g.e.*, V-VII-XXVI-XXVII, s. 238-245, 384-385, 443-444, 81-83, 123; Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, II-III-VII-XII, s. 287-288, 290-291, 285-287, 125-126, 513-514, 561.

149 et-Tûsî, *a.g.e.*, VI, s. 161.

150 *A.e.*, VI-VII, s. 161, 370-371.

151 İlgili âyetin meâli şu şekildedir: “İnkâr edenlere gelince; onların (iyilik adına) yaptıkları ameller ıssız bir çöldeki serap gibidir. Susamış kimse onu su zanneder; (ancak) yanına vardığında hiçbir şey bulamaz. (İşte tıpkı bunun gibi inkâr eden de iyilik adına yaptığı amellerinden hesap günü bir şey bulamaz.) Ne var ki, o Allah'ı yanında bulur ve Allah, onun hesabını eksiksiz tastamam görür. Allah, hesabı çok çabuk görendir.”

te¹⁵² anlatılan kimselerin kâfirler olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵³ Böylece et-Tûsî, ilgili sûrelerdeki âyetlerin sahâbîleri değil kâfirleri anlattığının altını çizmektedir. İlgili sûrelerdeki âyetlerin tefsirine ilişkin et-Tûsî'nin bu tutumunun, birçok Usûlî müfessir tarafından benimsendiği görülmektedir.¹⁵⁴ Ancak Muhammed eş-Şeybânî'nin Nur sûresi 39. âyetten kimlerin kastedildiğiyle ilgili serdettiği görüşlerin arasında Ümeyyeoğularını zikretmesi dikkat çekicidir.¹⁵⁵ Kimi Ahbârî müfessirler de Nur sûresinin ilgili âyetini tefsir ederken bu âyette anlatılanlardan Ümeyyeoğullarının amaçlandığını ifâde eden Câfer es-Sâdık'tan gelen bir habere yer vermektedirler.¹⁵⁶

Ahbârî müfessir Ali b. İbrahim Kummî, sözü edilen sûrelerin ilgili âyetlerini, İmâmîyye'nin temel inançlarından olan imâmetle ilişkilendirmektedir. Buna göre İbrahim sûresi 18. âyette Hz. Ali'nin imâmetini ikrar etmeyenlerin amellerinin şiddetli rüzgâr karşısında etrafa savrulan küller misali boşa çıkacağı vurgulanırken¹⁵⁷ Nur sûresi 39. âyette imamlarla münâkaşaya girenlerin durumları anlatılmaktadır.¹⁵⁸ Aynı şekilde, Câfer es-Sâdık'tan gelen bir rivâyet gereği Furkan sûresi 23. âyette kıyâmet gününde namaz kılan, oruç tutan, haram bir işin yapılması teklif edildiğinde onu yapan ancak Hz. Ali'nin üstünlüklerinden birisinin ikrarı istendiğinde onu inkâr eden kimi insanların durumundan bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Yine, el-Kummî'ye göre Ğâşiye sûresinin söz konusu âyetinde de namaz kılıp oruç tuttuğu halde Allah'ın dinine muhâlif olan ve müminlerin emirinin (Hz. Ali) imâmet hakkını gasp eden kimselerin yapmış oldukları iyi amellerinin onlardan kabul edilmeyeceği üzerinde durulmaktadır.¹⁶⁰ İlgili âyetlerin tefsiri hakkında el-Kummî'nin takındığı bu tutumun başka Ahbârî müfessirlerde de bulunduğu

152 İlgili âyetin bir önceki âyetle meâlî şu şekildedir: “O gün birtakım insanlar (kâfirler) zelil ve perişan olacaklardır. Çalışmışlar (ama boşa) yorulmuşlardır.”

153 et-Tûsî, *a.g.e.*, VII-X, s. 339, 259-260.

154 Bkz. et-Tabresî, *a.g.e.*, VI-VII-X, s. 68, 256, 291-292, 336; eş-Şeybânî, *a.g.e.*, III-IV-V, s. 171, 65-66, 355; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, III-IV-VII, s. 475-476, 518-519, 560-561, 410; el-Âmilî, *a.g.e.*, II-III, 139, 388-389, 407, 455; Muğniyye, *Kâşif*, IV-V-VII, s. 435-436, 427-428, 463, 557; et-Tabâtabâî, *Mizân*, XII-XV-XX, s. 28-29, 105-107, 162, 247; es-Sâdıkî, *a.g.e.*, XVI- XXI- XXX, s. 50- 51, 182-184, 289, 296; Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, VI-IX-XV, s. 444, 85-86, 161-164, 223-224.

155 eş-Şeybânî, *a.g.e.*, IV, s. 48-49.

156 Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 360; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, III, s. 139-140; el-Meşhedî, *a.g.e.*, IX, s. 320.

157 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 344.

158 *A.e.*, s. 462-463

159 *A.e.*, s. 469-470.

160 *A.e.*, s. 751.

söylenbilir.¹⁶¹ Böylece başta el-Kummî olmak üzere Ahbârî müfessirlerin, öne sürdükleri âyetlerle, imâmeti inkâr etmeleri açısından sahâbîlere küfür ve irtidat damgasını vurdukları ve bunun bir neticesi olarak da yapmış oldukları iyi amel-lerinin boşa çıktığına inandıkları anlaşılmaktadır.

Aslında Ahbârî müfessirler tarafından âyetler ileri sürülerek sahâbîlere yüklenen olumsuz nitelikler sadece anlattıklarımızdan ibaret değildir. Onların daha birçok âyeti, imâmeti kabul etmedikleri yönüyle sahâbîlerle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Nisa sûresi 42, 50, 150, Ahzâb sûresi 66-68, Zümer sûresi, 32, Fussilet sûresi 6, Zuhuruf sûresi 74-75 ve Câsiye sûresi 23. âyetler bunlardan bazılarıdır.¹⁶²

III. Ahbârîler ve Usûlîlerin Ashâbın Fazîletine Delâlet Eden Âyetlere Yaklaşımı

Kur'ân'ın indiği döneme şâhit olmaları ve inen âyetlerin gereğini hayatlarına yansıtmaları, sahâbîleri İslam tarihinde eşsiz bir yere konumlandırmıştır. Bu kapsamda takındıkları iyi tutum ve davranışlara karşılık âyetlerde övülmeleri, gâyet tabii bir durumdur. Mesela Âl-i İmrân sûresi 110. âyette onların, insanlara örnek olan hayırlı ve fazîletli bir topluluk oldukları,¹⁶³ Enfâl sûresi 64. âyette Allah'la beraber onların Resûl-i Ekrem'e yardımcı olarak yettikleri,¹⁶⁴ Enfâl sûresi 74. âyette gerçek mümin oldukları¹⁶⁵ anlatılmaktadır. Tevbe sûresi 100. âyette Allah Resûlü'ne yardım etmede en önde gelen muhâcirün ve ensârın cennete girecekleri,¹⁶⁶ Fetih sûresi 18. âyette Hudeybiye'de ağacın altında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) bağlılıklarını bildiren sahâbîlerden Allah'ın râzî olduğu ifade edilmektedir. Fetih sûresi 29. âyette sahâbîler meâlen şöyle tavsif edilmektedir:

161 Bkz. Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 761; Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II-III, s. 532, 9, 539; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II-III-IV, s. 309, 139, 158-162, 454; el-Huveyzî, *a.g.e.*, II-IV-V, s. 533, 9-10, 563-565; el-Meşhedî, *a.g.e.*, VII-IX-XIV, s. 44, 381-382, 248-250; Cenâbezî, *a.g.e.*, II-III-IV, s. 391, 125, 250.

162 İlgili âyetlerin tefsiri için bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 133, 134, 151, 547, 590, 604, 629, 635; Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 505-506, 522, 553; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, I, s. 370, 375, 425, el-Huveyzî, *a.g.e.*, I-IV, s. 489, 308, 486, 539; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II-IV, s. 21, 63, 74; el-Meşhedî, *a.g.e.*, III-XII-X, s. 576, 156, 446.

163 Bkz. Ebû Muhammed Abdülhak İbn 'Atiyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2002, s. 208.

164 Bkz. Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâik'ı-t-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2012, s. 487.

165 Bkz. Muğniyye, *Kâşif*, III, s. 515-516.

166 Bkz. *a.e.*, IV, s. 94-96.

Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla birlikte olanlar kâfirlere karşı çok çetin, birbirlerine karşı ise çok şefkatlidirler. Allah'ın lütuf ve rızâ-sına erişmek gâyesiyle onları hep rükûda ve secdede görürsün. Alınlarındaki secde izleri, onların alâmetleridir. Bu, onların Tevrat'ta anlatılan durumudur. İncil'de ise şöyle bir misalle anlatılmışlardır: Onlar bir ekine benzerler. Ekin önce filiz verir, sonra kalınlaşarak güçlenir. Nihâyet çiftçileri sevindirecek bir şekilde kendi gövdesi üzerinde duracak duruma gelir. İşte Allah, kâfirlerin öfkeden kahrolmaları için onları (müminleri) [bu ekin gibi] güçlendirmiştir. Allah, onlar arasından iman edip ve âhirete yararlı işler yapanlara af ve çok büyük bir mükâfât vaad etmiştir.

Diğer yandan Tevbe sûresi 40. âyette iki kişiden biri (ثَانِيِ اثْنَيْنِ) olarak ifâde edilen terkiyle Hz. Ebû Bekr'in kastedildiği, hem Ehl-i Sünnet hem de İsnâaşeriyeye müfessirlerinin büyük çoğunluğu arasında müşterek bir noktadır.¹⁶⁷ Kimi Sünnî müfessirler bu âyetin Hz. Ebû Bekr'in faziletine delâlet ettiğini etraflıca ele almaktadırlar.¹⁶⁸

Gerek ferdî gerekse grup olarak sahâbîlerin fazîletine yorumlanacak bir çok âyet öne sürülebilir. Ancak biz burada sahâbîlerin fazîletine delâlet ettiğini düşündüğümüz yukarıdaki âyetlerin bir çoğunun Ahbârî ve Usûlî müfessirler tarafından nasıl yorumlandığını, bu yönüyle de onların âyetler kapsamında sahâbîlere karşı bakış açılarını ortaya koymaya çalışacağız.

Ali b. İbrahim el-Kummî'nin naklettiği bir rivâyete göre Âl-i İmrân sûresi 110. âyet, İmam Câfer'in yanında “كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ” (Siz insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı topluluksunuz) şeklinde okununca o, bu okuyuşa itiraz ederek şöyle demiştir:

“خَيْرَ أُمَّةٍ” mi?! Hem Müminlerin emirini, Hasan'ı ve Hüseyin'i öldürüyorlar hem de en hayırlı topluluk oluyorlar, öyle mi?! Âyet, “خَيْرَ أُمَّةٍ” (en hayırlı imamlar) şeklinde inmiştir. Dikkat edilirse, Allah, âyetin devamında iyiliği emretmeleri ve kötülükten alıkoymaları sebebiyle onları (imamları) övmektedir.¹⁶⁹

167 Mesela bkz. Ebû Muhammed el-Hasan b. Mesud el-Begâvî, *Meâ'limü'l-Tenzil*, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2002, s. 558-561; İbn Atiyye, *a.g.e.*, s. 846-847; Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'âni fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, X, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, t.y., s. 97; el-Kummî, *a.g.e.*, s. 267; el-'Ayyâşî, *a.g.e.*, I, s. 94-95; et-Tûsî, *a.g.e.*, V, s. 127-129.

168 Mesela bkz. Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, 3. bs., VIII, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1985, s. 16, 65-71; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an ve'l-Mübeyyin limâ Tedammenehü min's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, X, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2013, s. 215-219; el-Âlûsî, *a.g.e.*, X, s. 99-104.

169 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 106.

Başka Ahbârîlerin de ilgili âyeti bu yönde anladıkları anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ Böylece Ahbârîler, bu âyetin tahrif edildiğini öne sürerek onun, aslında imamların en hayırlı topluluk olduğunu vurguladığını ve sahâbîlerin burada söz konusu olmadığını savunmaktadırlar.¹⁷¹

Usûlî müfessirlerden et-Tûsî (ö. 460/1067) ve et-Tabresî (ö. 548/1154), ilgili âyeti imamlarla ilişkilendirmeyerek burada kimlerin kastedildiğine ilişkin bir takım görüşler zikretmektedirler. Buna göre bu âyette muhâcirlere, kimi sahâbîlere, tüm sahâbîlere veya sahâbîlerin şahsında tüm Müslümanlara seslenilmektedir.¹⁷² Usûlî müfessir Muhammed eş-Şeybânî (VII/XIII. asır), burada Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) gibi Müslüman olanların kastedildiğini ileri sürmektedir.¹⁷³ Usûlî müfessirler Fethullah el-Kâşânî (ö. 988/1580) ve Ali el-‘Âmilî (ö. 1135/1722) ilgili âyeti imamlarla ilişkilendirmese de en hayırlı topluluktan kimlerin kastedildiğiyle ilgili bilgi vermemektedirler.¹⁷⁴ Usûlî müfessir Abdullah eş-Şübber (1774-1826) ise yukarıda tahrif olarak nitelendirdiğimiz değişikliği Ehl-i beyt kıraati olarak sunmaktadır. Onun bunu, bir kıraat olarak düşünmesi, Kur’ân’ın tahrifini hissettiren ilgili âyet hakkındaki rivâyeti, bu mecrâ dışına çıkarmaya yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu tutumuyla, âyette ifade edilen toplulukla imamların kastedildiğine dâir tercihini ortaya koyduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.¹⁷⁵ Usûlî müfessirler Muhammed Cevâd Muğniyye (1904-1979) ve Muhammed eş-Şîrâzî (1928-2001) buradaki toplulukla tüm Müslümanların kastedildiğini düşündükleri anlaşılmaktadır.¹⁷⁶ Buna karşılık Usûlî müfessir et-Tabâtabâî (1904-1981) âyetin, İslam’ın ilk yıllarında önde gelen muhâcirün ve ensârı medhettiğini ifâde etmektedir.¹⁷⁷ Ne var ki, Nâsır Mekârim eş-Şîrâzî (d. 1926), ilgili âyette önde gelen muhâcirün veya ensârın amaçlandığına ilişkin bir ipucunun olmadığını ve en hayırlı ümmet şeklindeki ifâdenin, tüm Müslümanlara yönelmesinin daha uygun olduğunu dile getirmektedir.¹⁷⁸ Muhammed es-Sebzevârî (1900-1989) ise sahâbîler ve onlardan sonraki döneme işâret edip Hz. Peygamber (s.a.s.) ve imamlara

170 Bkz. el-‘Ayyâşî, *a.g.e.*, I, s. 218-219; Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 126-127; Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, I, s. 273; el-Huveyzî, *a.g.e.*, I, s. 382- 383; el-Meşhedî, *a.g.e.*, III, s. 199-200; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, I, s. 292-293.

171 Kimi Ahbârîler ilgili âyetin yukarıdaki şekliyle inmesini tahrif çerçevesinde değerlendirmektedirler. Bkz. el-Meşhedî, *a.g.e.*, III, s. 200; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, I, s. 293.

172 et-Tûsî, *a.g.e.*, II, s. 459-460; et-Tabresî, *a.g.e.*, II, s. 362-363.

173 eş-Şeybânî, *a.g.e.*, II, s. 59.

174 Bkz. Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, I, s. 539-540; el-‘Âmilî, *a.g.e.*, I, s. 259.

175 Bkz. eş-Şübber, *a.g.e.*, I, s. 360.

176 Bkz. Muğniyye, *Kâşif*, II, s. 130-132; Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, I, s. 378-379.

177 et-Tabâtabâî, *Mizân*, III, s. 325-326.

178 Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, II, 4, s. 328-329.

eziyet edildiğini, imâmetin Hz. Ali'den zorla alındığını, Resûl-i Ekrem'in kızına hakkının verilmediğini, imamların öldürüldüğünü, Hz. Peygamber (s.a.s.) soyundan gelenlere sövüp sayıldığını dile getirerek bu durumu âyette belirtilen en hayırlı ümmet ifâdesi çerçevesinde değerlendirmektedir. Buna göre es-Sebzevârî, hayırlı ve şerli olmanın hüsün-kubuh gibi göreceli olduğunu, dolayısıyla da Muhammed ümmetinin diğer ümmetlere oranla daha hayırlı olduğunu belirtmektedir. Zira ona göre Allah'ın emirlerini yerine getirmede diğer ümmetler, Muhammed ümmetinden daha kötüdür. Diğer yandan bu bağlamda, ayette belirtilen “*en hayırlı olmak*” durumunun belli şahıslara değil, çoğunluğa yöneldiğini ifâde eden es-Sebzevârî, yukarıda yaptığı yorumu ikna edici bulmamış olacak ki, ilgili âyetten imamların kastedildiğine ilişkin yukarıda zikredilen rivâyet ve benzerlerini âyetin doğru anlaşılmasına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir. Böylece ona göre bu âyette imamlar amaçlanmıştır.¹⁷⁹ Rivâyette anlatılan âyetteki değişikliği, “*tenzilden kastedilen anlam*” olarak nitelendirilen Usûlî müfessir Muhammed Cevâd el-Belâğî (1865-1933) de bu âyette imamlara seslenildiğini ileri sürmektedir.¹⁸⁰

Ahbârî müfessirler Ali b. İbrahim el-Kummî (ö. 307/919'dan sonra), el-‘Ay-yâsî, (ö 320/932 [?]) el-Huveyzî (ö. 1112/1700) ve el-Cenâbezi (1835-1909), Allah'la beraber müminlerin Hz. Peygamber'e yettiklerinin vurgulandığı Enfal sûresi 64. âyetteki müminlerin kimler olduğu hususunda bilgi vermese de Feyz-i Kâşânî (ö. 1091/1680) bunların Bedir savaşına katılanların olduğuna dâir bir görüş aktarmaktadır.¹⁸¹ Ahbârî müfessirler Şerefüddin el-Esterâbâdî (ö. 940/1533) ve Hâşim el-Bahrânî (ö. 1107/1696) çoğul olarak gelse de buradaki müminlerden Hz. Ali'nin amaçlandığını ifâde etmektedirler.¹⁸² Ahbârî müfessir el-Meşhedî (ö. yaklaşık olarak 1125/1713) ise yukarıdaki iki görüşle beraber âyetin, aralarında Hz. Ömer'in de yer aldığı İslam'ı seçen ilk kırk kişi hakkında indiğine dâir üçüncü bir görüş zikretmektedir.¹⁸³ Öte yandan Usûlî müfessirler bu âyette anlatılan müminlerin sahâbîler olduğunu dile getirmektedirler.¹⁸⁴ Usûlî müfessir eş-Şübber, ilgili âyetin Hz. Ali veya Bedir savaşının gerçekleşmesinden önce ona katıla-

179 es-Sebzevârî, *a.g.e.*, II, s. 122-123.

180 Bkz. Muhammed Cevâd el-Belâğî, *Âlâu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, I, Beyrut, Dârü İhyâit'-Türâsî'l-'Arabî, t.y., s. 328-330.

181 Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 100.

182 Bkz. Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 201-202; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 92.

183 el-Meşhedî, *a.g.e.*, V, s. 368.

184 Bkz. et-Tûsî, *a.g.e.*, V, s. 71-72; et-Tabresî, *a.g.e.*, IV, s. 490; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 60; el-‘Âmilî, *a.g.e.*, I, s. 525; Muğniyye, *Kâşif*, III, s. 504-505; et-Tabâtâbâî, *Mizân*, IX, s. 100, 109; es-Sebzevârî, *a.g.e.*, III, s. 299; Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, II, s. 354; es-Sâdıkî, *a.g.e.*, XII, s. 285; Nâsir Mekârim, *a.g.e.*, V, 9, s. 94.

caklar hakkında indiğine ilişkin iki görüş kaydetmektedir.¹⁸⁵ et-Tabâtabâî, kelime çoğul şeklinde geldiğinden dolayı ilgili âyette geçen müminlerden Hz. Ali'nin kastedildiğine sıcak bakmamasına rağmen¹⁸⁶ Mekârim eş-Şîrâzî, âyetin, Hz. Ali hakkında indiğini ifâde eden rivâyetin, sözü edilen âyetin sadece Hz. Ali ile ilgili olduğunu ifâde etmese de müminler arasında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in cihattaki ilk destekçisi olduğunu vurguladığını dillendirmektedir.¹⁸⁷ eş-Şîrâzî'nin takındığı bu tutumun mezhebî taassuptan kaynaklandığını söylemek zor olmasa gerektir.

Allah Teâlâ Enfâl sûresi 74. âyette muhâcirûn ve ensârı kastederek meâlen şöyle buyurmaktadır: “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenlerle meskenlerini açıp onları bağırklarına basan ve onlara yardımda bulunanlar, gerçekten müminlerin ta kendileridir. Onlar bağışlanacaktır ve onlara büyük lütuf vardır.*” el-Kummî, el-‘Ayyâşî, Şerefüddin el-Esterâbâdî, Hâşim el-Bahrânî, el-Huveyzî, ve el-Cenâbezi'nin bu âyet hakkında bir açıklama getirmemeleri dikkat çekmektedir. Ahbârî müfessirler Feyz-i Kâşânî ve el-Meşhedî ise âyette anlatılanların, hicret etme, yardımda bulunma ve din uğruna yakınlardan, maldan ve candan geçmeleri sebebiyle kâmil imana ulaştıklarını ifâde etmektedirler. Onların ilgili âyeti sahâbîlerle ilişkilendirdikleri anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Usûlî müfessirlerin de böyle düşündüklerini söylemek mümkündür.¹⁸⁹

el-Kummî, Fetih sûresi 18. âyette belirtilen Allah'ın Hudeybiye'de ağacın altında Allah Resûlü'ne bağlılıklarını bildiren sahâbîlerden râzı olmasının, bu sûrenin 10. âyetinde geçen bir şarta bağlandığını ileri sürmektedir. Buna göre Allah'ın onlardan râzı olması için ona verdikleri sözü yerine getirmeleri gerekmektedir.¹⁹⁰ Bu söz, Hz. Ali'nin imâmetiyle ilgili olmalıdır.¹⁹¹ Fetih sûresi 18. âyetin bu sûrenin 10. âyetinden önce indiğini ancak Kur'ân cem edilirken buna riâyet edilmediğini savunan el-Kummî, bu tutumuyla sahâbîleri öven ve onların faziletini ifâde eden tüm âyetlerin deyim yerindeyse içini boşaltmakta ve onların, sahâbîlerin üstünlüğüne delâlet etmesini engellemektedir. Bu yönüyle ona göre

185 eş-Şübber, *a.g.e.*, III, s. 40.

186 Bkz. et-Tabâtabâî, *Mizân*, IX, s. 109.

187 Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, V, 9, s. 94.

188 Bkz. Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 102; el-Meşhedî, *a.g.e.*, V, s. 377.

189 Bkz. et-Tûsî, *a.g.e.*, V, s. 80-81; et-Tabresî, *a.g.e.*, IV, s. 499; Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 69; el-‘Âmilî, *a.g.e.*, I, s. 527; eş-Şübber, *a.g.e.*, III, s. 46; Muğniyye, *Kâşif*, III, s. 515; et-Tabâtabâî, *Mizân*, IX, s. 116-117; es-Sebzevârî, *a.g.e.*, III, s. 306; Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, II, s. 361; es-Sâdıkî, *a.g.e.*, XII, s. 303; Nâsır Mekârim, *a.g.e.*, V, 9, s. 107-111, 113-115.

190 Bkz. el-Kummî, *a.g.e.*, s. 653.

191 Bkz. Gümüş, *a.g.e.*, s. 216-220.

sahâbîler Hz. Ali'nin Resûl-i Ekrem'den (s.a.s.) hemen sonra halîfe olacağına ilişkin verdikleri sözü yerine getirmediğinden dolayı Allah'ın, onlardan ne râzı olduğu ne de Kur'ân'ın onları övdüğü söylenebilir. Bu durumun diğer Ahbârî müfessirler için söylenmesi mümkündür.¹⁹²

Usûlî müfessirlerden Ebû Câfer et-Tûsî, Fetih sûresi 18. âyette Allah Resûlü'ne bağlılık sözü verdiklerinden dolayı Allah'ın rızâsına mazhar olan sahâbîlerin, mümin olmalarını bağlılık sözü verdikleri zamanla kayıtlaması dikkat çekmektedir. İlgili âyetin tefsirinde şöyle demektedir: “Allah burada Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ağaç altında biat eden müminlerden razı olduğunu bildirmektedir. Onlar Hz. Peygamber'e biat ettikleri vakit müminlerdi.” Bu âyetteki “فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ” (Allah onların gönüllerinde olanı bilmiş) terkibine ilişkin onların gönüllerinde olanın, kimisinde iman kimisinde de nifak olduğunu öne süren et-Tûsî, bu yönüyle Allah'ın müminlerden râzı olduğunu münâfıklardan da râzı olmadığını dile getirmektedir. Bu biata katılan bin üçyüz, bin dört yüz veya bin beş yüz kişiden oluşan sahâbîlerden bir grubun tartışmasız münâfık olduklarını savunan et-Tûsî, Allah'ın râzı olduğu sahâbîlerin belirlenmesi açısından âyetin, tahsis edilmesi gerektiğini dillendirmektedir. Buna göre söz konusu âyette müminlerin pek yakında müjdelendikleri fetih, Hz. Ali'nin büyük çabalarıyla gerçekleşen Hayber fethidir. Dolayısıyla ona göre bu âyette Allah'ın râzı olduğu müminler, tüm nitelikleri hâiz olmaları yönüyle Hz. Ali ve onunla beraber Hayber fethine katılan müminlerdir. Bu açıdan Hudeybiye'de Allah Resûlü'ne bağlılık sözü verdiği sâbit olan Talha b. Ubeydillah ve Zübeyr b. Avvâm, et-Tûsî'ye göre imandan çıkmışlar ve son kerte de Allah'ın rızâsına nâil olamamışlardır.¹⁹³ et-Tûsî'nin, bu iki sahâbî dışında Hz. Ali'ye karşı savaşan başka sahâbîleri de bu kategoride değerlendirdiğini söylemek zor değildir. Âyetlere yaptığı yorumlar açısından et-Tûsî'nin tefsir kitabındaki çizgisini hemen hemen her zaman *Mecmau'l-Beyân* adlı eserinde takip eden, kimi zaman da âyetlerin açıklanması sadedinde et-Tûsî'nin zikretmediği İmâmiyye'ye âit görüş veya rivâyetlere yer vermeye ehemmiyet veren et-Tabresî'nin, ilgili âyeti açıklarken et-Tûsî'nin yukarıdaki yorumlarını zikretmemesi veya bu bağlamda onu destekleyecek ifâdeler kullanmaması düşündürücüdür.¹⁹⁴ Usûlî müfessirler Ali el-Âmilî, Muhammed es-Sebzevârî, Muhammed eş-Şîrâzî ve Muhammed Hüseyin et-Tabâtabâî'nin ilgili âyetin açıklanmasına ilişkin et-Tabresî'nin yolunu ta-

192 Bkz. Şerefüddin el-Esterâbâdî, *a.g.e.*, s. 126-127; Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 337; el-Huveyzî, *a.g.e.*, V, s. 61-63; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, IV, s. 196-197; el-Meşhedî, *a.g.e.*, XII, s. 280-282; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, IV, s. 94.

193 et-Tûsî, *a.g.e.*, IX, s. 246-247.

194 Bkz. et-Tabresî, *a.g.e.*, IX, s. 193-194.

kip ettikleri görülmektedir.¹⁹⁵ Diğer yandan et-Tûsî, Tevbe sûresi 40. âyetin Hz. Ebû Bekr'in faziletine delâlet edemeyeceğini hararetle savunurken¹⁹⁶ et-Tabresî bu hususta yorum yapmaktan kaçındığını açıkça belirtmektedir.¹⁹⁷ et-Tabresî'nin bu tutumunun, sahâbîler hakkında yanlış anlaşılma kaygısından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen et-Tabresî, âyetleri öne sürerek sahâbîleri kötüleyen Ahbârîyye ulemâsından olmadığına dikkat çekmek için Fetih sûresi 18. âyeti açıklarken et-Tûsî'nin bu âyet hakkındaki yorumunu nakletmemiş ve yine Hz. Ebû Bekr'in söz konusu olduğu Tevbe sûresi 40. âyetin, onu faziletine delâlet edip etmemesine ilişkin susmayı tercih etmiştir. Usûlî müfessir Muhammed eş-Şeybânî, Fetih sûresi 10. âyetin açıklanması sadedinde on ikibin sahâbînin içerisinde sadece dokuz kişinin Allah Resûlü ile beraberlik ettiğini ve bunların da Ehl-i beyt'ten olduğunu dile getirmektedir.¹⁹⁸ Anlaşılan o ki, eş-Şeybânî'nin buradaki beraberlikten kasdı, sahâbîlerin imanda devam edip dinden dönmeleridir. Nitekim Usûlî müfessir Fethullah el-Kâşânî, Allah'ın sahâbîlerden râzî olmasını verilen sözü yerine getirmelerinin yanında dinden dönmelerine bağlamaktadır.¹⁹⁹ Usûlî müfessirler Abdullah eş-Şübbër ve Muhammed es-Sâdıkî'nin de bu tutumda olduğu anlaşılmaktadır.²⁰⁰

Ahbârî ulemânın, zikrettikleri rivâyetlerle Tevbe sûresi 40. âyeti Hz. Ebû Bekr ile ilişkilendirmelerinde tâkip ettikleri üslup dikkat çekmektedir. el-Küleynî'nin (ö. 329/941) İmam Muhammed el-Bâkır'dan gelen naklettiği rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.) mağarada Hz. Ebû Bekr'e: "*Sakin ol, Allah bizimle beraberdir.*" dedikten sonra Hz. Ebu Bekr'i bir titreme almıştır. Onun sâkinleşmediğini gören Resûl-i Ekrem, ona: "*İster misin oturdukları yerde sohbet eden ensârdan ashâbımı ve denizde yolculuk yapan Câfer ile arkadaşlarını sana göstereyim?*" deyince Hz. Ebû Bekr: "*evet*" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber eliyle Hz. Ebû Bekr'in yüzünü meshetmiş ve o ashâbı yukarıda anlatıldığı gibi görmüştür. Bu durum karşısında Hz. Ebû Bekr, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sihirbaz olduğunu içinde gizlemiştir.²⁰¹ el-'Ayyâşî'nin aktardığı rivâyete göre İmam Ali er-Rızâ'ya bu âyette geçen "*تَأْنِي التَّنِينَ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ*" (mağaraya sığınan iki kişiden biri iken) ifâdesinin Hz. Ebû Bekr'in faziletine ilişkin Şîa karşıtları tarafından onların aleyhine kullanıldığı ifâde

195 Bkz. el-'Âmilî, *a.g.e.*, III, s. 218-219; es-Sebzevârî, *a.g.e.*, VI, s. 488; Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, V, s. 168; et-Tabâtabâî, *Mizân*, XVIII, s. 232-233.

196 et-Tûsî, *a.g.e.*, V, s. 128-129.

197 Bkz. et-Tabresî, *a.g.e.*, V, s. 58.

198 eş-Şeybânî, *a.g.e.*, V, s. 34.

199 Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, VI, s. 385.

200 eş-Şübbër, *a.g.e.*, VI, s. 41; es-Sadıkî, *a.g.e.*, XXVII, s. 190.

201 Ebu Cafer Muhammed b. Yakub el-Küleynî, *Fürû'l-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Ğafârî, 4. bs., VIII, Tahrân, Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1362şh., s. 262-263.

edilince o, bu ifâdeyle Hz. Ebû Bekr'in fazîletine delâlet etmediğini, zira âyetin «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ»²⁰² şeklinde indiğini böylece burada kalbine sükûnet ve güven duygusu verilen kimsenin, Hz. Ebû Bekr değil Hz. Peygamber olduğunu belirtmektedir.²⁰³ Başka bir rivâyette ilgili âyette anlatılan iki kişinin Hz. Peygamber ile Cebrâil'in olduğu anlatılmaktadır. Buna göre mağarada Allah Resûlü, Hz. Ebû Bekr ve Cebrâil bulunurken yatağında bıraktığı Hz. Ali ile Mekke'de terk etmek mecbûriyetinde kaldığı eşi Hatice için üzölmüş, onu teselli eden ve iki kişiden biri olan Cebrâil ona üzölmemesini zira Allah'ın onlarla beraber olduğunu söylemiştir.²⁰⁴ Burada Hz. Ebû Bekr'in söz konusu olmaması için tarihi gerçekleri değıştirme pahasına öne sürölen bilgi, tassubun bir göstergesi olarak değerdendirilmelidir. Zira Hatice'nin hicretten çok önceleri vefât ettiğı müsellemler bir bilgidir. Nitekim Hâşim el-Bahrânî bu gerçeğe dikkat çekmektedir.²⁰⁵ Ahbârî müfesir el-Kummî'nin ilgili âyetin tefsiri sadedinde zikrettiğı rivâyete göre ise Hz. Peygamber (s.a.s.) mağaradeyken iki kişiden biri olan ve sâkinleşmesini istediğı Hz. Ebû Bekr'e denizde gemiyle yoculuk yapan Câfer ile arkadaşlarını ve evlerinde bulunan ensârı gördüğünü söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekr: “Gerçekten onları görüyor musun?” demiştir. Allah Resûlü onun bu sorusuna, “*evet*” cevabını verdikten sonra eliyle gözlerini meshetmiş böylece o da Hz. Peygamber'in gördüklerini görmüş ve Hz. Peygamber ona: “*Sen sıddıksın.*” demiştir.²⁰⁶ Burada bahsedilen Câfer ve arkadaşlarının denizdeki yolcularıyla, onların Habeşistan'dan Medine'ye yapacakları yolculuğa işâret edilmiş olmalıdır. Bu yolculuğun Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret etmesinden yaklaşık altı sene sonra gerçekleştiğı bilinmektedir.²⁰⁷ Dolayısıyla bu rivâyette muhtemelen Resûl-i Ekrem'in, Medine'de bulunan ensârı ve daha sonra Habeşistan'dan Medine'ye hicret edecek olan Câfer ve yanındakileri daha Sevr mağarasındayken mûcize olarak gördüğü üzerinde durulmaktadır. Bu yönüyle burada Hz. Ebû Bekr'in sıddıklık yönünün bir şüpheden sonra ortaya çıktığının öne çıkarıldığı ve bunun, Hz. Peygamber'e karşı Hz. Ebû Bekr'de bulunan büyük teslimiyetin sonucu olarak değil aksine Allah Resûlü vasıtasıyla gerçekleştiğinin ortaya konmak istendiğı gözlerden kaçmamaktadır. Böylece Tevbe sûresi 40. âyetin Ahbârîlere göre Hz. Ebû Bekr'in fazîletine delâlet etmesi bir yana Hz. Ebû Bekr'in zem edildiğine dair bir delil olarak öne süröldüğü söylenebilir.²⁰⁸

202 Bu ifade, ilgili âyette «فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ» şeklindedir.

203 Bkz. el-'Ayyâşî, *a.g.e.*, II, s. 94-95.

204 Bkz. Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 128.

205 Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 128.

206 el-Kummî, *a.g.e.*, s. 267.

207 Bkz. Ahmet Önkâl, “Hicret”, *DİA*, XVII, s. 459.

208 Bkz. Feyz-i Kâşânî, *a.g.e.*, II, s. 123; Hâşim el-Bahrânî, *a.g.e.*, II, s. 125-129; el-Huveyzî, *a.g.e.*, II, s. 220-221; el-Meşhedî, *a.g.e.*, V, s. 458-465; el-Cenâbezî, *a.g.e.*, II, s. 256-258.

Yukarıda Usûlî müfessir et-Tûsî'nin Tevbe sûresi 40. âyetin Hz. Ebû Bekr'in faziletine delâlet edemeyeceğini savunduğunu, et-Tabresî'nin de buna dönük susmayı tercih ettiğini ifâde etmiştik. Usûlî müfessir Muhammed eş-Şeybânî, bu âyetin tefsiri bağlamında Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretini anlatırken Cebrâil'in Mekke müşriklerinden bir grubun geceleyin evine baskın yapıp onu öldüreceklerini karar aldıklarını Hz. Peygamber'e bildirdiğini, dolayısıyla Hz. Ali'yi yatağına yatırmasını emrettiğini, Medine'ye koyulmak üzere geceleyin evinden çıkan Hz. Peygamber'in Hz. Ebu Bekr'i yolda gördüğünü, bu durumu Kureyş müşriklerine ulaştırmasından endişelenen Hz. Peygamber'in onu yanına almak mecbûriyetinde kaldığını dile getirmektedir.²⁰⁹ Bu rivâyeti Muhammed eş-Şîrâzî de aktarmaktadır.²¹⁰ Ayrıca eş-Şeybânî, Şeyh Saduk (ö. 381/991) ve Şeyh Müfid'den (ö. 413/1022) naklen bu âyetin Hz. Ebû Bekr'in zemmine delâlet ettiğini ifâde etmektedir. Zira onlara göre, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekr'in sâkin olmasını istediği halde o sâkinleşmemiş, öyle ki Hz. Peygamber ona: “*Allah bi-zimle beraberdir.*” demek mecbûriyetinde kalmıştır.²¹¹ Başka Usûlî müfessirler de ilgili âyetin Hz. Ebû Bekr'in faziletine delâlet etmediğini vurgulamaktadırlar. Bunu ifâde ederlerken âyetteki mecrur muttasıl zamirin (عَلَيْهِ) Hz. Ebû Bekr'e değil, Allah Resûlü'ne râci olduğunu, ayrıca âyette “*arkadaşı*” anlamında kullanılan “*صاحبه*” ifâdesinin üstünlüğü ifade etmediğini özellikle belirtmektedirler.²¹²

Sonuç ve Değerlendirme

Ahbârî müfessirler, imâmetin anlatıldığına inandıkları birçok âyetin sahâbîleri hedef aldığını ileri sürmektedirler. İsnâşeriyye rivâyetleri arasında bulunan haberlerin, onlara göre bu âyetlerin anlamını ortaya koymada vazgeçilmez yegâne unsur olduğu görülmektedir. Dolayısıyla âyetlerin bahsettiğimiz açıdan sahâbîlerle ilişkili olduğu ancak onların zikrettikleri haberlerle ortaya çıkmaktadır. Rivâyetlerde yukarıda söz konusu olan âyetlerin çoğunun sahâbîler hakkında indiğinin belirtilmediği ve Ahbârî müfessirlerin bu yönde düşündükleri dikkat çekicidir. Ahbârî müfessirlerin sahâbîlerle bağ kurdukları âyetlerin; sözleşmenin gereğini yapmamak, verilen sözü yerine getirmemek, kör sağır kesilmek, zulmetmek, Allah'ın yolundan sapmak, lanetlenmek, kâfir olmak, münafıklık yapmak, dinden dönmek, yaptıkları amelleri boşa çıkmak gibi anlamları karşılayacak terkip ve ifâdeleri barındırma-

209 eş-Şeybânî, *a.g.e.*, III, s. 34.

210 Muhammed eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, II, s. 339-401.

211 eş-Şeybânî, *a.g.e.*, III, s. 35.

212 Bkz. Fethullah el-Kâşânî, *a.g.e.*, III, s. 114; el-‘Âmilî, *a.g.e.*, II, s. 118; eş-Şübbî, *a.g.e.*, II, s. 75-76; et-Tabâtabâî, *Mizân*, IX, s. 233-236; es-Sebzevârî, *a.g.e.*, III, s. 339; Nâsir Mekârim, *a.g.e.*, V, s. 209-211.

sı gözlerden kaçmamaktadır. Bu yönüyle Ahbârîler, Hz. Ali'nin imâmetini kabul edeceklerine ilişkin Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sahâbîlerden söz aldığını ancak verdikleri sözü yerine getirmediğini, münâfık, mürted ve kâfir olduklarını, imâmeti Hz. Ali'ye vermemekle Muhammed Âli'ne zulmettiklerini, tüm yaptıklarının neticesinde de yaptıkları bütün amellerinin boşa çıktığını, âyetler öne sürerek ifade etmektedirler. Ahbârî müfessirlerin sahâbîlerle ilişkilendirdikleri âyetleri, çalışmaya konu olan Usûlî müfessirlerin genelinin onlarla ilişkilendirmediği ve âyetlerin öncesi ile sonrasını göz önünde bulundurarak siyâkın gerektirdiği şekilde açıkladıkları görülmektedir. Ne var ki, Usûlî müfessirlerden kimileri, Ahbârî müfessirlerin sahâbîlerle ilişkilendirdikleri bazı âyetlerin sahâbîlerle ilişkilendirildiğine yönelik görüşü zikretmeyi ihmâl etmemektedirler. Bunların, rivâyetler aracılığıyla ilgili âyetlerin öne sürdükleri bâtnî anlamlarını amaçladıkları anlaşılmaktadır. Bununla beraber bahsettiğimiz Usûlî müfessirlerin, ilgili âyetleri sahâbîlerle ilişkilendirirken sahâbîleri kötümeyi bir tarafa bırakıp imâmetin gerçekliğini, tefsir ettikleri âyetler üzerinden ortaya koymaya çalıştıkları göze çarpmaktadır. Ahbârî müfessirler ise bunun aksine, zikrettikleri haberler vâsıtasıyla âyetlerin zâhiri anlamları üzerine yoğunlaşarak, imâmet çerçevesinde ileri sürdükleri sahâbîlerin olumsuz durumlarını anlattığını ön plâna çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bu arada sahâbîlerle ilişkilendirilen kimi âyetlerin tefsiri sadedinde bazı Ahbârî müfessirlerin aktardıkları rivâyetlerde peygamberlik kurumuna yakışmayan durumları (Rivâyetlerinde Hz. Ali'nin imamlığına davet eden Hz. Peygamber'e (s.a.s.) sahâbîlerin bundan dolayı "büyülenmiş adam" dedikleri ve bunun âyette anlatıldığı aktarılır) Allah Resûlü'ne (s.a.s.) nispet etmeleri hayretleri celbetmektedir.

Öte yandan Ahbârîlerin, Kur'ân'da sahâbîlerin üstünlüklerinin anlatılmadığına inandıkları anlaşılmaktadır. Usûlî müfessirlerin de aynı tutumda olduğu söylenebilir. Usûlî müfessirlerin sahâbîlerin fazîletine ilişkin öne sürülebilecek âyetleri belli bir zamanla veya belli şartlarla kayıtlayarak onların sahâbîlerin üstünlüğüne delâlet etmemesi için bir çaba içinde oldukları gözden kaçmamaktadır. Bu açıdan Usûlîlerin Kur'ân'da sahâbîlerin fazîletinin anlatılıp anlatılmadığına yönelik görüşlerini belirlemede âyetlere yaptıkları yorumlara bütünlük bir bakış açısıyla bakmak, onların bu husustaki düşüncelerini sağlıklı bir şekilde ortaya koymakla yakından ilintilidir. Çalışmaya konu olan Usûlî müfessirlerin geneli, Ahbârî müfessirlerin imâmeti kabul etmemeleri açısından sahâbîyle ilişkilendirdikleri âyetleri onlarla ilişkilendirmese de Usûlî müfessirlerin, Ahbârî müfessirler gibi sahâbenin fazîletine delâlet eden âyetleri bu yönde değerlendirmedikleri farkedilmektedir.

Gerek Ahbârîler gerekse Usûlîlerin, ilgili âyetler çerçevesinde takındıkları tutumlarında imâmet meselesinin belirleyici rol olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kaynakça

el-‘Âmilî, Ali b. Hüseyin b. Ebî Câmî‘, *el-Vecîz fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîz*, thk. Mâlik Mahmûdî, Kum, Dârü’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1412h./1991.

el-‘Ayyâşî, Ebu’n-Nasr Muhammed b. Mesud, *Tefsîrü’l-‘Ayyâşî*, Beyrut, Müessesetü’l-A‘lemî li’l-Matbû‘ât, 2010.

el-Âlûsî, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh, *Rûhu’l-Me‘ânî fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-‘Azîm ve’s-Seb‘i’l-Mesânî*, Beyrut, Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabî, t.y.

el-Bahrânî, Seyyid Hâşim b. Seyyid Süleyman b. Seyyid İsmail, *el-Burhân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 2. bs., Tahran, y.y., t.y.

el-Bahrânî, Yusuf b. Ahmed, *ed-Dürerü’n-Necefiyye mine’l-Mülteka-taâti’l-Yûsufiyye*, 2.bs., Bahreyn, Şeriketü Dâri’l-Mustafa li İhyâi’t-Türâs, 2007.

_____, *el-Hadâiku’n-Nâdira fî Ahkâmi’l-İtreti’t-Tâhira*, Kum, Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, t.y.

_____, *Lü’lütü’l-Bahreyn fî’l-İcâzât ve Terâcümi Ricâli’l-Hadîs*, thk. Muhammed Sadık Bahrul‘ulûm, Kum, Müessesetü Âli’l-Beyt, t.y.

el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Mesud, *Meâ‘limü’t-Tenzîl*, Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2002.

el-Cenâbezî, Sultan Ali Şâh Muhammed, *Beyânü’s-Sa‘âde fî Makâmâti’l-‘İbâde*, 2. bs., Beyrut, Müessesetü’l-A‘lemî li’l-Matbû‘ât, 1988.

el-Esterâbâdî, Muhammed Emin, *el-Fevâidü’l-Medeniyye (eş-Şevâhidü’l-Mekkiyye ile beraber)* thk. Komisyon, y.y., y.y., t.y.

el-Esterâbâdî, Seyyid Şerefüddin Ali Hüseyinî, *Te’vilü’l-Âyâti’z-Zâhire fî Fezâli’l-‘İreti’t-Tâhire*, thk. Hüseyin Estâdulî, Kum, Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1409/1988.

Feyz-i Kâşânî, Molla Muhsin Muhammed b. Şâh Murtazâ, *Tefsîrü’s-Sâfî*, Beyrut, Müessesetü’l-A‘lemî li’l-Matbû‘ât, 2008.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Hasan” *DİA*.

el-Garâvî, Muhammed Abdülhasan Muhsin, *Mesâdirü’l-İstinbât beyne’l-Usûliyyîn ve’l-Ahbâriyyîn*, Beyrut, Dârü’l-Hadî, 1992.

el-Huveyzî, Abdualı b. Cumu‘a, *Tefsîrü Nûri’s-Sekaleyn*, 2. bs., y.y., y.y., t.y.

İbn ‘Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharrerü’l-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-‘Azîz*, Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2002.

el-Kafârî, Nâsır b. Abdullah, *Usûlü Mezhebi 'ş-Şî'a el-İmâmiyye el-İsnâaşeriyye*, y.y., y.y., 1994.

el-Kâşânî, Molla Fethullah b Şükrullah, *Zübdetü't-Tefâsîr*, y.y., Müessesetü'l-Me'ârif el-İslâmîyye, t.y.

el-Kâşânî, Molla Nureddin Muhammed b. Murtaza, *Tefsîrû'l-Mu'in*, thk. Hüseyin Dergâhî, Kum, Mektebetü Âyetillah el-'Uzma el-Mer' aşî en-Necefi, t.y.

el-Katîfî, Ferec 'Umrân, "el-Usûliyyûn ve'l-Ahbâriyyûn Fırkatün Vâhide-tün", *Mecmû'atü Müellefâti'ş-Şeyh Ferec el-'Umrân*, y.y., Müessesetü'l-Hutt, 1431/2009.

el-Kavaşfî, Ahmed Abdurrahman, "es-Sırâ' beyne'l-Ahbâriyyîn ve'l-Usûliyyîn Dâhil'l-Mezhebi'ş-Şî'î el-Mezhebi'l-İsnâaşeri", *Mecelletü'l-Bühûsi ve'd-Dirâsâti'ş-Şer'iyye*, sa. 26, Mısır, 1435/2013.

el-Kazvînî, Cevdet, "el-Ahbâriyyûn-2", *Dâiretü'l-Me'ârifî'l-İslâmîyye eş-Şî'iyye*, 6. bs., Beyrut, Dârü't-Te'ârûf, 2001.

_____, *el-Merc'iyyetü'l-Dîniyyeti'l-'Ulyâ 'İndeş'Şî'ati'l-İmâmiyye*, Beyrut, Dârü'-Râfidîn, 2005.

el-Kummî, Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsîrû'l-Kummî*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2007.

Kuzudişli, Bekir, *Şîa ve Hadis*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2017.

el-Küleynî, Ebû Câfer Muhammed b. Yakub, *Fürû'l-Kâfî*, thk. Ali Ekber el-Ğafârî, 4. bs., Tahran, Dârü'l-Kütübî'l-İslâmîyye, 1362şh.

_____, *Usûlü'l-Kâfî*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2005.

Muğniyye, Muhammed Cevâd, *et-Tefsîrû'l-Kâşif*, 4. bs., Beyrut, Dârü'l-Envâr, t.y.

_____, *Me'a 'Ulemâi'n-Necef el-Eşref*, Beyrut, Dârü Cevâd; Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1992.

el-Mekkî, Seyyid Hüseyin el-'Âmilî, *Kavâ'idü İstinbâti'l-Ahkâm*, nşr. müellif, y.y., y.y., t.y.

el-Meşhedî, Muhammed b. Muhammed Rıza, *Kenzü'd-Dekâik ve Bahrû'l-Ğarâib*, thk. Hüseyin Dergâhî, y.y., Vezâretü's-Sekâfet ve'l-İrşâdi'l-İslâmî, 1366hş.

Muhsin el-Emin, "el-Ahbâriyyûn ev el-Ahbâriyye I", *Dâiretü'l-Me'ârifî'l-İslâmîyye eş-Şî'iyye*, 6.bs., Beyrut, Dârü't-Te'ârûf, 2001.

en-Nehâvendî, Muhammed, *Nefahâtü'r-Rahmân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, y.y., Müessesetü'l-bi'se, 1429/2008.

Önkal, Ahmet, "Hicret", *DİA*.

Öz, Mustafa, "Şîa", *DİA*.

er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihü'l-Ğayb*, 3. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1985.

es-Sâdıkî, Muhammed, *el-Furkân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 2. bs., Tahran, İntişârât-ı Ferheng-i İslâmî, 1406/1985.

es-Sebzevârî, Muhammed, *el-Cedid fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Beyrut, Dârü't-Te'ârûf li'l-Matbû'ât, 1982.

es-Semâhîci, Abdullah, *Münyetü'l-Mümârisîn fi Ecvibeti Mesâili's-Şeyh Yâsîn*, Mektebetü Mer'âşî, nr. 1018.

es-Sübhânî, Cafer, *el-Vasît fi Usûli'l-Fıkh*, Kum, Müessesetü'l-İmâm es-Sâdık, 1422/2001.

_____, *Târîhü'l-Fıkhî'l-İslâmî ve Edvârühü*, Beyrut, Dârü'l-Edvâ', 1999.

Şerif el-Murtaza, Ali b. Hüseyin, *es-Şâfi fi'İmâme*, thk. Seyyid Abdüzzehra Hüseyinî, Tahran, Müessesetü's-Sâdık, 1986.

eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *Nehcü'l-Beyân 'An Keşfi Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüseyin Dergâhî, Kum, Neşrü'l-Hâdî, 1419/1998.

eş-Şirâzî, Muhammed Hüseyinî, *Takrîbü'l-Kur'ân İla'l-Ezhân*, Beyrut, Dârü'l-'Ulûm, 2003.

eş-Şirâzî, Nâsır Mekârim, *el-Emsel fi Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münezzel*, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2013.

eş-Şübbet, Abdullah, *el-Cevherü's-Semîn fi Tefsîri'l-Kitabi'l-Mübîn*, Kuveyt, Mektebetü'l-Elfeyn, 1986.

et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Eyâd Bakır Selman, Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâs'il-'Arabî, 2004.

_____, *Tefsîrü'l-Beyan fi'l-Müvâfakati beyne'l-Hadîsi ve'l-Kur'ân*, thk. Asgar İdâretî, Beyrut, Dârü't-Te'ârûf li'l-Matbû'ât, 2006.

et-Tabresî, Emînü'l-İslam Ebu Ali Fadl, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Komisyon, Beyrut, Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2007.

et-Tâlekânî, Muhammed Âl, *eş-Şeyhiyye: Neşetühâ ve Tasavvürühâ ve Masâdirü Dirâsetihâ*, Beyrut, el-Emîra, 2007.

et-Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Habib Kasîr 'Âmilî, Beyrut, Müessesü'l-A'lemî li'l-Matbû'ât, 2013.

Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şîası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârîlik*, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2000.

Yurdagür, Metin, "Ahbâriyye", *DİA*.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâik'ı-t-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2012.